

Svensk språkhistoria

Innehåll

Förord	3
1 Fornsvenska	4
1.1 Klassisk fornsvenska (ca 1225–1375)	4
1.1.1 Källor av kunskap om klassisk fornsvenska	4
1.1.2 Ortografi och uttal	5
1.1.3 Grammatik	7
1.1.4 Ordförråd	18
1.1.5 Texter för analys	20
1.2 Yngre fornsvenska (1375–1526)	24
1.2.1 Källor av kunskap om yngre fornsvenska	24
1.2.2 Ortografi och uttal	25
1.2.3 Grammatik	26
1.2.4 Ordbildning	27
1.2.5 Ordförråd	28
1.2.6 Texter för analys	29
2 Nysvenska	31
2.1 Äldre nysvenska (1526–1732)	31
2.1.1 Bibelsvenska	31
2.1.2 Ortografi och uttal	32
2.1.3 Grammatik	32
2.1.4 Ordförråd	33
2.1.5 Texter för analys	33
2.2 Yngre nysvenska: 1700-talet	37

2.2.1	Ortografi och uttal	37
2.2.2	Grammatik	38
2.2.3	Ordförråd	38
2.2.4	Texter för analys	41
2.3	Yngre nysvenska: 1800-talet	43
2.3.1	Ortografi och uttal	43
2.3.2	Grammatik	45
2.3.3	Ordförråd	46
2.3.4	Texter för analys	49
3	Nusvenska	52
3.1	Ortografi och uttal	53
3.2	Grammatik	53
3.3	Ordförråd	54
	Slutord	57
	Källförteckning	58

Förord

I den här delen ska vi försöka svara på frågan: Hur gammalt är svenska språket?

Frågan är omöjlig att exakt besvara. Vår kännedom om det språk som talades i Sverige i gamla tider grundar sig väsentligen på bevarade skriftliga dokument, av vilka de tidigaste är runinskrifter. Av de nordiska runinskrifterna går de äldsta tillbaka till tiden omkring 300 e.Kr. Ända fram till 700-talet visar sig språket i dessa vara tämligen likartat, runorna må härröra från Danmark, Norge eller Sverige. Säkert fanns det redan då vissa olikheter mellan språken i våra tre länder, fast de inte kom fram i inskrifterna, som har ett rätt fattigt och stereotyp ordförråd. Man kallar språket fram emot vikingatiden för urnordiska eller samnordiska.

I språkligt hänseende markerar vikingatiden och de föregående århundradena (ca 600–1000) övergången från urnordiska till de individuella nordiska språken. Förändringarna innebar visserligen inte att den språkliga enheten plötsligt bröts. Tvärtom kan man med en viss rätt påstå att ända till omkring år 1000 språket här i Norden var ett och detsamma. Därmed skulle också frågan i början kunna besvaras så, att i egentlig mening svenskt språk inte är mer än omkring 1000 år gammalt.

Kapitel 1

Fornsvenska

1.1 Klassisk fornsvenska (ca 1225–1375)

1.1.1 Källor av kunskap om klassisk fornsvenska

Klassisk fornsvenska omfattar tidsperioden mellan ca 1225 och 1375. Den bakre gränsen för klassisk fornsvenska utgörs av den äldsta texten skriven med latinska bokstäver, ett fragment av Äldre Västgötalagen som daterats till ca 1225.

Under denna period gör det latinska alfabetet med kristendomen sitt inträde. Men allra först skrev man då visserligen på latin som höll sin ställning som de lärdas språk till långt in på 1700-talet.

Vår kännedom om språket under den klassiska fornsvenska tiden grundar sig främst på lagarna. Dessutom finns några religiösa och poetiska texter bevarade. Den äldsta bevarade handskriften på svenska är en uppteckning av västgötarnas landskapslag. Man vet att lagman Eskil Magnusson, äldre bror till Birger Jarl, född omkring 1175, död sannolikt omkring 1227, samlade de i hans lagsaga gängse rättsbuden i en bok. Två blad av en handskrift som skrivits omkring 1250 eller ett par årtionden tidigare är bevarade till vår tid. Den fullständiga handskrift är från 1280-talet. Den har några tillägg som är skrivna av samma hand som texten i övrigt, bland annat en stadga av biskop Brynjulf i Skara om tionde m.m. utfärdad år 1281.

Andra bevarade lagtexter är bl.a. Östgötarnas lag, Upplandslagen och Magnus Erikssons landslag.

Under perioden tillkom också en del översättningar av arbeten både med religiöst och profant innehåll. Det är t.ex. tre översatta riddarromaner, nämligen “Hertig Fredrik av Normandie”, “Herr Ivan” och “Flores och Blanzefflor”.

Ett betydande originalarbete är “Erikskrönikan”. I den skildras hundra år av svensk historia, från 1220 till 1320. Erikskrönikan är bevarad bara i senare avskrifter, den äldsta från 1457, men tvivel kan inte råda om att den har tillkommit under första hälften av 1300-talet, närmare bestämt mellan 1320 och 1355.

1.1.2 Ortografi och uttal

I de äldsta handskrifterna hade man en ortografi som på en del punkter skilde sig från den moderna. Man observerar tecknen æ och ø . Från runskriften hade man övertagit þ som tecken för frikativ dental, tonande och tonlös, såsom engelska *th*. Tecknet ersattes ca 1375 av *dh* och *th*. *gh* var tecken för frikativt *g* var tecken för frikativt *g*. *f* var också tecken för *v*-ljud, t.ex. *lif*, *hafþe*, *aft*, *kræfia*. *h* uttalades som respektive “ich-laut” och “ach-laut” i *hiarta*, *hvat* o.d. *z* uttalades som *ts*, t.ex. *uplænzsk*. Lång konsonant dubbelskrevs mellan vokaler, men inte i ordslut: *sunnan*, *allum* men *ræt*. Lång vokal dubbelskrevs däremot i allmänhet inte. Då dubbelteckning förekommer står vokalen oftast i slutljud. Liksom i latinska handskrifter brukades förkortningstecken av olika slag: med ett streck över föregående vokal betecknades ett *m* eller *n*: *hanū* (hanum), *konūgs* (konungs). Ändelsen *-er* (*-æer*) angavs likaså genom ett överskrivet tecken. Enda skiljetecken var punkt.

Bland mera påfallande ljudförändringar under klassisk fornsvensk tid kan följande nämnas.

Progressivt i-omljud: *hiarta* blev *hiarta*, *iamn* blev *iæmn*. Men det personliga pronomenet *iak*, vanligen utan omljud, då det är ett sådant ord som i satssammanhanget blir svagt framhävt.

Genom synkopen kunde ett ord komma att sluta på konsonant och *r*, t.ex. runsv. *gästR*, *dagR*, *bökR*, *fäþR*, *brytR*. Mellan konsonanten och

r uppstår nu en mer eller mindre tydligt uttalad hjälpvokal, med en term från sanskritgrammatiken kallad "svarabhakti-vokal". Det tecknas i fornsvenska texter vanligen *e* eller *æ*, men också *a* och *i*: *gæster*, *dagher*, *bøker*, *fæper*, *bryter*.

Också mellan vissa konsonanter och *l* eller *n* inträdde sådan hjälpvokal, ehuru något senare: *foghel*, *soken* (av *fughl*, *sokn*). Däremot *barn* och *karl* utan inskott.

Ord som *gäster*, *känna* och *skära* — där *g*, *k* och *sk* står framför palatatala vokaler — börjar uttalas som *giäster*, *kiänna* och *skiära*.

De korta vokalerna *i*, *y* och *u* i ställning framför *r* och en annan konsonant (även framför långt *r*) fick i större delen av språkområdet ett öppnare uttal, vilket framgår av skrivningar som *herdhe*, *værdhe*, *børdh*, *vørdha*, *før* (= förr), *spordhe* och *skiorta* (av *hirpe*, *virpe*, *byrþ*, *vyrþa*, *fyr* [långt *r*], *spurpe* och *skiurta*).

Kort vokal förlängdes framför *rp*, t.ex. *gārdher* och *ōrdh*. Något senare — från senare delen av 1300-talet — är förlängningen framför *rn*, såsom i *horn*.

Lång vokal förkortades i allmänhet framför lång konsonant och framför konsonantgrupp, t.ex. i plur. *mys* och *gæs* (men sing. *mūs*, *gās*), räkneordet *en*, *ett* (av äldre **äinn*, *äitt*), adj. neutr. *got* (men mask. *gōper*), *Thorsten* (men *Thōr*), poss. pron. mask. *min* (men med lång vokal regelrätt bevarad i fem. *min* och plur *mina*).

Vid vokalmöte, s.k. hiatus, då en svagt betonad vokal följde omedelbart efter en tryckstark, föll den trycksvaga vokalen bort eller försvagades ytterligare, t.ex. *se*, plur. *skor*, *Sverige*, best. form. *bron*, *troende* (av *sea*, *skoar*, *Svea rike*, *broin*, *troandi*).

Ord som i satssammanhanget ofta är svagt betonade kunde också få vokalen förkortad, t.ex. prepositionen *hos*, som egentligen är substantivet *hus*.

Ändelsen *-ia* övergick i svagton till *e*, t.ex. *bægge* (av *bæggia*), *Tælghe* av *Tælgia*, *antingen*, ombildat av *antigge*, i sin tur av *antwiggia*, *annattwæggia* (det ena av två).

Ljudförbindelsen *ld* övergick till *ll*, t.ex. *hälla*, *källa*, *skulle* och *ville* av *halda*, *skulde* och *vilde*. Övergången gäller inte vissa uppsvenska mål, gotländska och östsvenska.

Vokalbalans som innebär att i tvåstaviga ord slutstavelsens kvalitet bestäms av stamstavelsens kvantitet. Om stamstavelsen i fornsvenskan var lång — dvs. hade en lång vokal, eller en kort vokal följd av en lång konsonant eller av konsonantgrupp — fick slutstavelsen någon av vokalerna *ä*, *e* eller *o*. Var stamstavelsen däremot kort — dvs. hade en kort vokal följd av en kort konsonant — fick slutstavelsen någon av de skarpt artikulerade vokalerna *a*, *i* eller *u*.

Exempel på kortstaviga ord med *a*, *i* och *u* i ändelsen är *tala*, *gupi*, *gatu* och *ladhu* (böjningsformer av *gata* och *ladha*), *tiughu*, *huru*. Vokalen i slutstavelsen kan också följas av en konsonant (sluten stavelse): *fapir*, *komin*, *dicævul*, *laghum*.

Exempel på långstaviga ord med *ä*, *e* och *o* i ändelsen är *siungæ*, *huse* (dat. av *hus*), *kirkio* och *tungo* (böjda former av *kirkia* och *tunga*), *moper*, *vorþen*, *landom* (dat. plur. av *land*).

Rester av gammal vokalbalans i dagens svenska är t.ex. *Gudi* klagat, *gårdfari*handlare, men gammal i *gårde*, man ur *huse*, av *furu*, *huvud*, till *salu*, *Vattugatan*, men i *allo*, i *delo*, *förvisso*, *åside*.

1.1.3 Grammatik

Under klassisk fornsvensk tid var böjningssystemet ännu rikt utvecklat. Det gäller såväl substantiv och adjektiv som pronomen, lägre kardinaltal och verb.

Substantiv

Substantiven brukar indelas i grupper efter genus (maskulinum, femininum och neutrum) och efter ordstammens form, sådan den var i urnordisk tid (maskulinum, femininum och neutrum) och efter ordstammens form, sådan den var i urnordisk tid. *Fisker* är en *a*-stam, därför att det i urnordiskan hette **fiska-R*, med *a* före nominativändelsen. *Gæster* hette på Gallehushornet *gasti-R*, är alltså en *i*-stam, *fōter* hette *foþ-R* med nominativändelsen lagt direkt till ordroten, kallas därför rotnomen. Man skiljer också mellan "stark" och "svag" böjning. Svaga kallas de från övriga substantiv starkt avvikande n-stammarna, alla övriga är starka.

Tabell 1.1: Stark böjning. Maskulina substantiv. Plural på *-ar*

	Singular		Plural	
	a-stammar	ja-stammar	a-stammar	ja-stammar
Nominativ	<i>fisk-er</i>	<i>bækk-er</i>	<i>fisk-a(r)</i>	<i>bækk-ia(r)</i>
Genitiv	<i>fisk-s</i>	<i>bækk-ia(r)</i>	<i>fisk-a</i>	<i>bækk-ia</i>
Dativ	<i>fisk-i, fisk</i>	<i>bækki-i, bæk</i>	<i>fisk-um</i>	<i>bækk-ium</i>
Akusativ	<i>fisk</i>	<i>bæk</i>	<i>fisk-a</i>	<i>bækk-ia</i>

Tabell 1.2: Stark böjning. Maskulina substantiv. Plural på *-ir*

	Singular		Plural	
	i-stammar	u-stammar	i-stammar	u-stammar
Nominativ	<i>rætt-er</i>	<i>sun</i>	<i>rætt-i(r)</i>	<i>syn-i(r)</i>
Genitiv	<i>rætt-a(r), ræz</i>	<i>sun-a(r), sun-s</i>	<i>rætt-a</i>	<i>sun-a</i>
Dativ	<i>rætt-i, ræt</i>	<i>syni, sun</i>	<i>rætt-um</i>	<i>sun-um</i>
Akusativ	<i>ræt</i>	<i>sun</i>	<i>rætt-i</i>	<i>syn-i</i>

Tabell 1.3: Stark böjning. Maskulina substantiv. Plural på *-r*. Rotnomen

	Singular		Plural	
	Nominativ	<i>maþ-er, man</i>	<i>fōt-er</i>	<i>mæn</i>
Genitiv	<i>manz</i>	<i>fōt-a(r)</i>	<i>mann-a</i>	<i>fōt-a</i>
Dativ	<i>mann-i</i>	<i>fōt-i, fōt-i</i>	<i>mann-um</i>	<i>fōt-um</i>
Akusativ	<i>man</i>	<i>fōt</i>	<i>mæn</i>	<i>fōt-er</i>

Tabell 1.4: Stark böjning. Maskulina substantiv. Plural på *-r*. *R*-stammar och *nd*-stammar

	Singular		Plural	
	r-stammar	nd-stammar	r-stammar	nd-stammar
Nominativ	<i>fapir</i>	<i>bōnd-i</i>	<i>fæper</i>	<i>bōnd-er</i>
Genitiv	<i>fapur(s)</i>	<i>bōnd-a</i>	<i>fæpr-a</i>	<i>bōnd-a</i>
Dativ	<i>fæper, fapur</i>	<i>bōnd-a</i>	<i>fæpr-um</i>	<i>bōnd-um</i>
Ackusativ	<i>fapur</i>	<i>bōnd-a</i>	<i>fæper</i>	<i>bōnd-er</i>

Tabell 1.5: Stark böjning. Feminina substantiv. Plural på *-ar*

	Singular		Plural	
	o-stammar	jo-stammar	o-stammar	jo-stammar
Nominativ	<i>graf</i>	<i>æg</i>	<i>grav-a(r)</i>	<i>æggi-a(r)</i>
Genitiv	<i>grav-a(r)</i>	<i>æggi-a(r)</i>	<i>grav-a</i>	<i>æggi-a</i>
Dativ	<i>grav-u, graf</i>	<i>æg</i>	<i>grav-um</i>	<i>æggi-um</i>
Ackusativ	<i>graf</i>	<i>æg</i>	<i>grav-a(r)</i>	<i>æggi-a(r)</i>

Tabell 1.6: Stark böjning. Feminina substantiv. Plural på *-ir*. *I*-stammar

	Singular	Plural
Nominativ	<i>færþ</i>	<i>færþ-i(r)</i>
Genitiv	<i>færþ-a(r)</i>	<i>færþ-a</i>
Dativ	<i>færþ</i>	<i>færþ-um</i>
Ackusativ	<i>færþ</i>	<i>færþ-i(r)</i>

Tabell 1.7: Stark böjning. Feminina substantiv. Plural på *-r*. Rotnomen

	Singular		Plural	
	Nominativ	<i>bōk</i>	<i>gās</i>	<i>bōk-er</i>
Genitiv	<i>bōk-a(r)</i>	<i>gās-a(r)</i>	<i>bok-a</i>	<i>gās-a</i>
Dativ	<i>bōk</i>	<i>gās</i>	<i>bōk-um</i>	<i>gās-um</i>
Ackusativ	<i>bōk</i>	<i>gās</i>	<i>bōk-er</i>	<i>gæs</i>

Tabell 1.8: Stark böjning. Feminina substantiv. Plural på *-r*. *R*-stammar

	Singular	Plural
Nominativ	<i>mōþir</i>	<i>mōþer</i>
Genitiv	<i>mōþur</i>	<i>mōþr-a</i>
Dativ	<i>mōþur</i>	<i>mōþr-um</i>
Akusativ	<i>mōþur</i>	<i>mōþer</i>

Tabell 1.9: Stark böjning. Neutrala substantiv

	Singular		Plural	
	a-stammar	ia-stammar	a-stammar	ia-stammar
Nominativ	<i>skip</i>	<i>æpli</i>	<i>skip</i>	<i>æpli</i>
Genitiv	<i>skip-s</i>	<i>æpli-s</i>	<i>skip-a</i>	<i>æpl-a</i>
Dativ	<i>skip-i, skip</i>	<i>æpli</i>	<i>skip-um</i>	<i>æpl-um</i>
Akusativ	<i>skip</i>	<i>æpli</i>	<i>skip</i>	<i>æpli</i>

Tabell 1.10: Svag böjning. Maskulina substantiv. *An*-stammar

	Singular		Plural	
	<i>arv-i</i>	<i>höfþing-i</i>	<i>arv-ar</i>	<i>höfþing(i)-ar</i>
Nominativ	<i>arv-i</i>	<i>höfþing-i</i>	<i>arv-ar</i>	<i>höfþing(i)-ar</i>
Genitiv	<i>arv-a</i>	<i>höfþing(i)-a</i>	<i>arv-a</i>	<i>höfþing(i)-a</i>
Dativ	<i>arv-a</i>	<i>höfþing(i)-a</i>	<i>arv-um</i>	<i>höfþing(i)-um</i>
Akusativ	<i>arv-a</i>	<i>höfþing(i)-a</i>	<i>arv-a</i>	<i>höfþing(i)-a</i>

Tabell 1.11: Svag böjning. Feminina substantiv. *Ön*-stammar

	Singular		Plural	
	<i>vik-a</i>	<i>kirki-a</i>	<i>vik-ur</i>	<i>kirki-ur</i>
Nominativ	<i>vik-a</i>	<i>kirki-a</i>	<i>vik-ur</i>	<i>kirki-ur</i>
Genitiv	<i>vik-u</i>	<i>kirki-u</i>	<i>vik-na</i>	<i>kirk-na</i>
Dativ	<i>vik-u</i>	<i>kirki-u</i>	<i>vik-u</i>	<i>kirki-um</i>
Akusativ	<i>vik-u</i>	<i>kirki-u</i>	<i>vik-ur</i>	<i>kirki-ur</i>

Tabell 1.12: Svag böjning. Neutrala substantiv. *An*-stammar

	Singular	Plural
Nominativ	$\bar{o}gha-a$	$\bar{o}gh-un$
Genitiv	$\bar{o}gh-a$	$\bar{o}gh-na$
Dativ	$\bar{o}gh-a$	$\bar{o}gh-um$
Ackusativ	$\bar{o}gh-a$	$\bar{o}gh-um$

Substantiv i bestämd form Den bestämda artikeln är ursprungligen ett demonstrativt pronomen som har stått efter substantivet och slutligen växt samman med detta. Man observerar att *r* står kvar framför artikeln om det föregås av konsonant (*fiskr-in*), men faller bort efter vokal *fiska-nir*. I maskulina substantiv var artikelns *-n* långt, i feminina kort.

Tabell 1.13: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>fiskr-in</i>	<i>fiska-ni(r)</i>
Genitiv	<i>fisks-ins</i>	<i>fiska-nna</i>
Dativ	<i>fiski-num</i>	<i>fiskum-in</i>
Ackusativ	<i>fisk-in</i>	<i>fiska-na</i>

Tabell 1.14: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>færþ-in</i>	<i>færþi-na(r)</i>
Genitiv	<i>færþ-inna(r)</i>	<i>færþa-nna</i>
Dativ	<i>færþ-inni</i>	<i>færþum-in</i>
Ackusativ	<i>færþ-ina</i>	<i>færþi-na(r)</i>

Tabell 1.15: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>skip-it</i>	<i>skip-in</i>
Genitiv	<i>skips-ins</i>	<i>skipa-nna</i>
Dativ	<i>skipi-nu</i>	<i>skipum-in</i>
Ackusativ	<i>skip-it</i>	<i>skip-in</i>

Tabell 1.16: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>fōtr-in</i>	<i>fōtr-ini(r)</i>
Genitiv	<i>fōts-ins</i>	<i>fōta-nna</i>
Dativ	<i>fōti-num</i>	<i>fōtum-in</i>
Ackusativ	<i>fōt-in</i>	<i>fōtr-ina</i>

Tabell 1.17: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>mōþir-in</i>	<i>mōþr-ina(r)</i>
Genitiv	<i>mōþur-inna(r)</i>	<i>mōþra-nna</i>
Dativ	<i>mōþur-inni</i>	<i>mōþrum-in</i>
Ackusativ	<i>mōþur-(i)na</i>	<i>mōþr-ina(r)</i>

Tabell 1.18: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>arvi-n</i>	<i>arva-ni(r)</i>
Genitiv	<i>arva-ns</i>	<i>arva-nna</i>
Dativ	<i>arva-num</i>	<i>arvim-in</i>
Ackusativ	<i>arva-n</i>	<i>arva-na</i>

Tabell 1.19: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>vika-n</i>	<i>viku-na(r)</i>
Genitiv	<i>viku-nna(r)</i>	<i>vikna-nna</i>
Dativ	<i>viku-nni</i>	<i>vikum-in</i>
Ackusativ	<i>viku-na</i>	<i>viku-na(r)</i>

Tabell 1.20: Böjning av substantiv i bestämd form

	Singular	Plural
Nominativ	<i>øgha-t</i>	<i>øghun-in</i>
Genitiv	<i>øgha-ns</i>	<i>øghna-nna</i>
Dativ	<i>øgha-nu</i>	<i>øghum-in</i>
Ackusativ	<i>øgha-t</i>	<i>øghun-in</i>

Adjektiv

Adjektiven är starkt eller svagt böjda. I positiv och superlativ böjs de flesta adjektiv antingen starkt eller svagt: *langer maþer* (lång man) och *þæn langi maþrinn* (den länge mannen). Den starka formen har obestämd, den svaga bestämd betydelse. I komparativ böjs adjektivet bara svagt. Detsamma gäller presens particip och ordningstal.

Tabell 1.21: Stark böjning av adjektiv. Maskulinum

	Singular	Plural	Singular	Plural
Nominativ	<i>lang-er</i>	<i>lang-i(r)</i>	<i>hēþin</i>	<i>hēþn-i(r)</i>
Genitiv	<i>lang-s</i>	<i>lang-(r)a</i>	<i>hēþin-s</i>	<i>hēþin-na</i>
Dativ	<i>lang-um</i>	<i>lang-um</i>	<i>hēþn-um</i>	<i>hēþn-um</i>
Ackusativ	<i>lang-an</i>	<i>lang-a</i>	<i>hēþin, hēþn-an</i>	<i>hēþn-a</i>

Tabell 1.22: Stark böjning av adjektiv. Femininum

	Singular	Plural	Singular	Plural
Nominativ	<i>lang</i>	<i>lang-a(r)</i>	<i>hēþin</i>	<i>hēþn-a(r)</i>
Genitiv	<i>lang-(r)a(r)</i>	<i>lang-(r)a</i>	<i>hēþin-nar</i>	<i>hēþin-na</i>
Dativ	<i>lang-(r)i</i>	<i>lang-um</i>	<i>hēþin-ni</i>	<i>hēþn-um</i>
Akusativ	<i>lang-a</i>	<i>lang-a(r)</i>	<i>hēþn-a</i>	<i>hēþn-ar</i>

Tabell 1.23: Stark böjning av adjektiv. Neutrum

	Singular	Plural	Singular	Plural
Nominativ	<i>lang-t</i>	<i>lang</i>	<i>hēþi-t</i>	<i>hēþin</i>
Genitiv	<i>lang-s</i>	<i>lang-(r)a</i>	<i>hēþin-s</i>	<i>hēþin-na</i>
Dativ	<i>lang-u</i>	<i>lang-um</i>	<i>hēþn-u</i>	<i>hēþn-um</i>
Akusativ	<i>lang-t</i>	<i>lang</i>	<i>hēþi-t</i>	<i>hēþin</i>

Som *langer* böjs de flesta adjektiv, som *hēþin* böjs adjektiv på *-in* och perfekt particip av starka verb.

Tabell 1.24: Svag böjning av adjektiv i singular

	Maskulinum	Femininum	Neutrum
Nominativ	<i>lang-i</i>	<i>lang-a</i>	<i>lang-a</i>
Genitiv	<i>lang-a</i>	<i>lang-u</i>	<i>lang-a</i>
Dativ			
Akusativ			

Plural *lang-u* i alla kasus och genus.

Tabell 1.25: Svag böjning av adjektiv i singular

	Maskulinum	Femininum	Neutrum
Nominativ	<i>længr-i</i>	<i>længr-i</i>	<i>længr-a,-i</i>
Genitiv	<i>længr-a,-i</i>	<i>længr-i</i>	<i>længr-a,-i</i>
Dativ			
Akusativ			

Plural *længr-i* i nominativ, genitiv och ackusativ; *længr-um*, *længr-i* i dativ.

Som *længr-i* böjs komparativer på *-ri* och *-ari* och particip på *-andi*. Gradformerna komparativ och superlativ är av två huvudslag:

1. *diūper* — *diūp-ari* — *diūp-aster*.
2. *langer* — *læng-ri* — *læng-ster* (med i-omljud).

Verb

Man skiljer mellan starka verb, svaga verb och en blandform, s.k. preterito-presentiska verb. De starka verben uppvisar vokalväxling (avljud) i paradigmet. Man urskiljer 6 avljudsklasser. De svaga verben bildade ursprungligen sitt preteritum genom tillägg av *ð* till stammen. De indelas i 4 konjugationer alltefter den stamform som förelåg i urnordisk tid. De preterito-presentiska verben har stark böjning i presens och svag i preteritum.

Tabell 1.26: Klasser av starka verb

Verbklass	Infinitiv	Preteritum Singular	Preteritum Plural	Particip Preteritum
1. $\bar{i}$ — $\bar{e}$ — i	<i>bīta</i>	<i>bēt</i>	<i>bitu</i>	<i>bitin</i>
2. $i\bar{u}$, $\bar{u}$ — $\bar{\emptyset}$ — u , o	<i>biūpa</i>	<i>bōþ</i>	<i>bupu</i>	<i>bupin</i>
3. $\bar{æ}$, i — a — u , o	<i>værpa</i> (<i>varpa</i>)	<i>varþ</i>	(<i>v</i>) <i>urpu</i>	(<i>v</i>) <i>urþin</i> , (<i>v</i>) <i>orþin</i>
4. $\bar{æ}$, i — a — $\bar{a}$ — u , o	<i>bæra</i>	<i>bar</i>	<i>bāru</i>	<i>burin</i> , <i>borin</i>
5. $\bar{æ}$, i — a — $\bar{a}$ — $\bar{æ}$	<i>læsa</i> , <i>sitia</i>	<i>las</i> , <i>sat</i>	<i>lāsu</i> , <i>sātu</i>	<i>læsin</i> , <i>sitit</i>
6. a — $\bar{o}$ — a	<i>fara</i>	<i>fōr</i>	<i>fōru</i>	<i>farin</i>

Med viss anslutning till dessa sex avljudsklasser förekommer en del verb som tidigare varit reduplicerande, såsom i grekiskan och gotiskan.

Det vill säga att de har bildat sitt preteritum genom att upprepa begyn-nelsekonsonanten + *e*. Hit hör *hēta*, *lōpa*, *hogga*, *falla*, *fā*, *grāta*.

Tabell 1.27: Svaga verb

Konjugationstyp	Infinitiv	Presens	Preteritum	Particip Preteritum
1. $\bar{o}$ -verb	kalla	kalla(r)	kallaþi	kallaþer
2. ja-verb	vælia, lyk- kia	væl, lykker	valdi, lukti	valder, luk- ter
3. ia-verb	fōra	fōri(r)	fōrþi	fōrþer
4. $\bar{e}$ -verb	liva	livi(r) eller liver	lifþi	livat

Tabell 1.28: Preterito-presentiska verb

Infinitiv	Presens Sin- gular	Presens 3:je person plu- ral	Preteritum	Particip preteritum
vita	vēt	vitū, vita	vissi, visti	vitat, vist
ēgha	ā, āgher	ēghu, āgha	ātti	āt
kunna	kan	kunnu, kun- na	kunni, kun- di	kunnit
skulu, skula	skal	skulu, skula	skuldi	skulit, sku- lat
magha	mā	mughu, mugha	mātti	māt

Tabell 1.29: Verbens personböjning i Presens Indikativ

Infinitiv	vik-a	læs-a	kall-a	kræfi-a	fōr-a
Singular	vik-er	læs	kall-a(r)	kræv-er	fōr-i(r)
Plural 1	vik-um	læs-um	kall-um	kræfi-um	fōr-um
Plural 2	vik-in	læs-in	kall-in	kræv-in	fōr-in
Plural 3	vik-a	læs-a	kall-a	kræfi-a	fōr-a

Tabell 1.30: Verbens personböjning i Presens Konjunktiv

Singular	vīk-i	læs-i	kall-i	kræv-i	f̄or-i
Plural 1	vīk-um	læs-um	kall-um	kræfi-um	f̄or-um
Plural 2	vīk-in	læs-in	kall-in	kræv-in	f̄or-in
Plural 3	vīk-i(n)	læs-i(n)	kall-i(n)	kræv-i(n)	f̄or-i(n)

Tabell 1.31: Verbens personböjning i Preteritum Indikativ

Singular 1, 3	vēk	las	kallaþ-i	krafb-i	f̄orþ-i
Singular 2	vēk-t	las-t	kallaþ-i	karfb-i	f̄orþ-i
Plural 1	vīk-um	lās-um	kallaþ-um	krafb-um	f̄orþ-um
Plural 2	vīk-in	lās-in	kallaþ-in	krafb-in	f̄orþ-in
Plural 3	vīk-u	lās-u	kallaþ-u	krafb-u	f̄orþ-u

Tabell 1.32: Verbens personböjning i Preteritum Konjunktiv

Singular	vīk-i	lās-i	kallaþ-i	krafb-i	f̄orþ-i
Plural 1	vīk-um	lās-um	kallaþ-um	krafb-um	f̄orþ-um
Plural 2	vīk-in	lās-in	kallaþ-in	krafb-in	f̄orþ-in
Plural 3	vīk-i(n)	lās-i(n)	kallaþ- i(n)	krafb-i(n)	f̄orþ-i(n)

Tabell 1.33: Verbens böjning i Imperativ

Singular 2	vīk	læs	kall-a	kræf	f̄or
Plural 1	vīk-um	læs-um	kall-um	kræfi-um	f̄or-um
Plural 2	vīk-in	læs-in	kall-in	kræv-in	f̄or-in

Tabell 1.34: Verbens participformer

Presens	vīk-andi	læs-andi	kall-andi	kræfi-andi	f̄or-andi
Preteritum	vīk-in	læs-in	kall-aþer	kraf-þer	f̄or-þer

Tabell 1.35: Konjugation av verbet *vara*

Indikativ		
	Presens	Preteritum
Singular 1	(æm) ær	var
Singular 2	æst	vast
Singular 3	ær	var
Plural 1	ærum	v̄arum
Plural 2	ærin	v̄arin
Plural 3	æru	v̄aru
Konjunktiv		
	Presens	Preteritum
Singular	sē(i), vari	v̄ari
Plural	sē(i)n, vari(n)	v̄ari(n)

Verbens reflexiv- och passivform bildas genom tillägg av *-s* som i presens singular assimilerar en föregående ändelse *-R*: *vīks*, *gifs*, *kallas*.

1.1.4 Ordförråd

I den äldsta fornsvenskan, framför allt i lagtexterna, var ordförrådet relativt fritt från lånord. En gammal lånordsgrupp kan dock lätt urskiljas, latinska och grekiska ord som hade kommit med den kristna kyrkan. De hade övertagits dels direkt från latinet som var kyrkans språk, dels genom förmedling av angelsachsiska, frisiska och sachsiska missionärer. Ett representativt urval av sådana ord med direkt anknytning till kyrkan uppvisar Äldre västgöotalagens handskrift från 1280-talet.

Det är *altæri*, *biskupær*, *brej*, *fontær*, *færmæ*, *kalkær*, *kapæ*, *kirkiaæ*, *klockæ* och *klockæri*, *kloster*, *klærkær*, *kristin*, *kristindomber* och *kristnæ*,

krussæ, freædaghær, mæssæ, offer, oling, øleng och ola, olia, paskær, pavi, primsignæ, præster, stol.

De något senare lågtyska lånorden utgör en annan grupp som snart fick den största betydelse. Det tyska inflytandet hade tagit sin början redan under den kristna missionstiden, och det växte i styrka sedan handeln med de tyska städerna, särskilt Lübeck, grundat 1143, kommit i gång och tyska köpmän och i deras följe hantverkare hade börjat bosätta sig i svenska kuststäder som Stockholm, Kalmar, Lödöse och Söderköping, sedan också i städer i inlandet.

Sin höjdpunkt nådde det tyska inflytandet, politiskt, ekonomiskt och kulturellt, då Sverige hade tysken Alnrekt av Mecklenburg som konung (1364–89).

En sammanställning av de tyska lånorden i landskaps-, lands- och stadslagarna till ca 1375 kan ge en antydning om betydelsen av det tyska inslaget i ordförrådet. Man skall därvid betänka att lagspråket är konservativt till sin natur, varför man kan utgå ifrån att det talade språket under 1200- och 1300-talen, särskilt i städerna, hade ett avsevärt större inslag av lågtyska lånord än vad som framgår av lagarna.

Anknytning till kyrkan har *lekman* och *mæster*.

Inom statsmakt och samhälle finner man ord som *krona, hærtughi* och *hærtugh, marskalker* och *marsker, hof* och *hofman*.

En särskild grupp bildar titlarna *hærra, fru* och *jungfru*. Hit hör också *iunkhærre, riddari* och *grevi*. *Fröken* tillhör däremot yngre fornsvenska och har där äldst betydelsen *princessa*.

Ordet *stadh*, plur. *stædher* i betydelsen stadssamhälle är lågtyskt. Det konkurrerade ut *by*, som däremot har hållit sig kvar i danska och norska. Under rubriken stadsförvaltning och stadsnäringar kan man föra *foghati*, som jämte rådet styrde staden och hade domarbefogenhet, *borg-hamæstari, rapman, kæmenær, skrivari*. Borgaren kallades i Stadslagen *bure*, vilket också är fallet i medellågtyskan.

Viktigt ord som har med handel och köpenskap att göra är själva grundordet *køpa*, som hör till svenskans allra äldsta lånord, ytterst sammanhänger med latinska *caupo* (handelsman), men vars vägar till svenska är oklara. Från medellågtyska kommer *rækna, rækning* och *rækinskaper*.

1.1.5 Texter för analys

Ur äldre västgöotalagen

Sveær egho konong at taka ok sva vrækæ. han skal mæþ gislum ovan fara ok i. østrægötland. þa skal han sændi mæn hingæt (gæræ) til aldragöta þings. þa skal laghma þær gislæ skiptæ. tua sunnan af landi. ok tua norþæn at lanþe. siþan skal apra fiuræ mæn af landi gæræ med þem. þer skulu til iunæbækær. motæ faræ. Østgöta gisla skulu þingat fylgiæ ok vittni bæræ at han ær sva inlændær sum lægh þerræ. sigiæ. þa skal alþragötæ. þing i gen hanum næmnæ þa han til þings kombær þa skal han sic allum götom trolekæn sværiæ at han skal eigh ræt lægh a landi varu brytæ. þa skal lagmapær han fyrst til konungs dømæ ok siþen aprir. þer. ær han biþar. Konongær skal þa þrim mannum friþ giuæ þem ær eig hava niþingsverk giort.

Översättning till nusvenska:

Svearna äger att taga konung och likaså att avsätta. Han skall med gisslan fara uppifrån (Uppland) och till Östergötland. Sedan skall han skicka sändebud hit till alla götars ting. Sedan skall lagmannen utse gisslomän, två från södra delen av landskapet och två från norra delen. Sedan skall han skicka fyra andra män från landskapet tillsammans med dem. De skall fara till Junabäck att möta konungen. Östgötarnas gisslomän skall följa honom dit och vittna att han har kommit in i deras landskap på sätt som deras lag säger. Sedan skall alla götars ting sammankallas honom till mötes. Då han kommer till tinget skall han svärja alla götar trohetsed, att han icke skall bryta rätt lag i vårt landskap. Sedan skall lagmannen först utropa honom till konung och sedan andra, som han ber därom. Konungen skall sedan ge fred åt tre män som inte har gjort nidingsverk.

Dalalagen. Ur kyrkobalken, handskrift från ca 1350

Bøndir sculu kluckara fa. Han scal fyrstum i kirkiu wara oc senstum v fara. Han scal wactæ nøckla oc lius. Bøndir sculu strængir til klocku fa. Kluckare scal ringia gen baþe quickum oc døpum. Klockarenum scal føþo

fa, hwar bonde leef oc leefsuff oc trø korns. Liggir liik owiet i sokninni, fa bud præste. Han kan æi hema wara. Sighi þa til klockarenum. Wari þær mæþ bondin sakløs . . . Nu scal klockare font wacta. Han scal æi længir øppin standa, æn fontir wighis, oc barn døpis. Standir han længir oppin, kan folk handum i gripa, giældi kluckare þrea markir . . . Brindir kirkia af wangømu, kluckare bøte XL markir. Warþir klucka løs i bandum, þa scal kluckare bondum til sæghia vm een synnodagh, annan oc þriþia. Wilia æi bønðir vmboa, faldir klucka oc bristir, hawin soknamæn skapa þæn, þær fangit hawa. Faldir þæssum klucka aa kluckaræ oc dør vnde henne, bøtin attir þan man meþ markum þrættan.

Ur Erikskrönikan

Konungin gik them wt i moot
awi at han thz ey hæller loot
Ok haffde portin fore them lukt
thz ware honom halwo mynne otukt
Han took sina brøder badha i hender
ok gingo in i husith alle i sænder
Ok fangnade them mz fager laat
thera hierta skilde mykit aat
hans hierta haffde en ondan grwnd
som vsal war han alla stwnd
at han skulle sina brøder swika
swa fulelika ok swa hadelika
Drotzetin sagde myn herra wil
mædhan ey æra herberge til
at the riddara liggin alle i by
thz radh giordo the for thy
at the wilo koma thera vilia fram
synd ok last skadha ok skaam
begingo the mz thz radh
omannelika mz engin daadh
taghar the herra gingo til bord
mykin thienist ok fager ord

war tha yffrit fore them lakt
 thz giter engin twnga sakt
 thera ødmiwkt mz falske liist
 the haffdo som iudas wider crist
 Jak hørde for pascha at man laas
 i scriptenne aff iudas
 at han swek van herra i tro
 thy skal han i heluite boo
 ok haffua ewynnelika wee
 swa skulo ok alle the
 ther oærlika myrda ok forradha
 j then pyna ther aldreg komber nade
 The moga sarlika jæwa om sik
 som forrado hertogh Erik
 Miødh ok wiin ther ekki trøt
 fagher ordh wæn ok søøt
 man sisher at man aldregh saa
 drotningena swa gladha som tha
 henne war engin glæde faat
 thz war langt vpa the naat
 Tha gingo the hertogane at soffwa
 thz magha flere lasta æn loffwa
 the riddara gingo jnnan then stadh
 som konungin wille ok drotzetin badh
 Alle hertoghins men bade riddara oc swena
 portanerane wordho ey sene
 brwnka stodh ther siælfuer widh
 mædhan the gingo alle nidh
 Hær taghar epter nest
 taghar the haffdo portin leest
 Tha drogho the thera tygh vpa
 Oc gingo for konungin staa
 ...
 The toko tha liws ok gingo thædhan
 hertogane soffwo bade mædhan

Ok lagho i thera sængh nakne
ther wider wordho the wakne
at dørren osakta wp gik
hertogh wallemar han fik
en kiortil ok kom ther i
tha waro the inne meer æn tii
Ok haffdo thera swerd dragith
Summi willo han huggit ok summi slagith
Colrat isar war honom nest
i honom fik han handfæst
Ok hoff han nider wnder sik
Ok sagde broder hielp nw miek
Tha lupo the meer æn tiwgho vpa han
summe willo stingan ok summe slan
Hertogh Erik sagde lat wara som er
war stridh dugher ekki nw hær
The skullo sik ther fangna giwa
swa frampt the willo lenger liffua
Ther kom konungin gangande nidher
styrnade øghom hardla vrede
Mynnes jder nakot aff hatwna leek
fulgørla mynnes han mik
Thenne er ey bætre æn hin
j wardhin nw følgia mik om sin
The bundo tha beggis thera hender
ok leddo them tha badha sender
jnnan tornit barfötta
en tyzsk heyt walram skytta
han lagde boyor at thera been
thz war konungenom inthet i geen
...
Tha liiffde hertogh Erik
nyo dagha swa sagde man mik
vtan drik ok vtan math
thz war wnder at han swa gaat

Ok ællowo dagha hertogh waldemar
Jak tror at thz for then skuld war
at hertugh eriks pyna war mere
thy wordo hans dagha ekki flere
Tessalund swælte han them i hæll
thz sighia faa men at han gjorde well
war herra giffue them hymmerik
fore then harda dødth the tholdo a sik

1.2 Yngre fornsvenska (1375–1526)

1.2.1 Källor av kunskap om yngre fornsvenska

Den litteratur som ger oss upplysningar om svenska språkets tillstånd under medeltidens sista period är rätt omfattande, men är till största delen översättningar. Den religiösa litteraturen överväger och flertalet skrifter är knutna till Vadstena kloster. Det är översättningar och parafrafer av bibelböcker, de fem Moseböckerna och andra ur Gamla testamentet, skrifter om klosterlivet, predikningar och uppbyggelseskrifter. Birgittas uppenbarelser finns i en fornsvensk återöversättning av den latinska version som Birgittas biktfäder hade utarbetat på grundval av hennes egna meddelanden och anteckningar.

Av världslig litteratur kan nämnas översättningar och bearbetningar av riddarromaner på både vers och prosa, t.ex. “Konung Alexander” med handskrift från 1430–1450, en översättning på knittelvers från latinet på uppdrag av drotsen Bo Jonsson Grip (död 1386). Prosaromanen om de två kungasönerna “Namnlös och Valentin” med handskrift från 1457 är en svensk bearbetning från ca 1450 av en lågtysk version av en ursprungligen fransk riddarroman. “Didrikssagan är översatt från norskan, troligen ca 1450, men bevarad i avskrifter först från omkring 1500.

Som exempel på historisk och politisk diktning från mitten av 1400-talet förtjänar den 210 verser långa “Engelberktsvisan” att nämnas, som författaren, biskop Thomas i Strängnäs, formade till en hyllning av den några år tidigare döde frihetshjälten, motståndare till unionskungen Erik

av Pommern.

I "Karlskrönikan" behandlas krönikestoff från 1400-talet.

Av intresse med hänsyn till ordförrådet är samlingen av läke- och örteböcker från slutet av 1400- och början av 1500-talet.

Viktiga språkliga dokument är slutligen breven (diplomen, urkunderna) på pergament och på papper: kungabrev, köpe- och bytesbrev, gåvobrev, testamenten och andra rättsdokument. De innehåller många formelartade vändningar, inte minst i början och slutet och visar i det hela exempel på kanslispråkets beroende av latinska, lågtyska och danska förebilder.

Intressanta är de högst personliga brev som Hemming Gadh efterlämnad (115 stycken, varav 53 egenhändiga) från åren 1498–1520.

1.2.2 Ortografi och uttal

Under denna period ägde viktiga förskjutningarna rum i vokalsystemet.

De långa vokalerna *a*, *o* och *u* hade i den äldsta svenskan och i samnordisk tid sannolikt ett öppnare uttal — skillnaden i kvalitet mellan lång och kort vokal var inte så stor. Här har den förändringen inträtt att $\bar{a}$ i t.ex. *bāter* (båt), $\bar{a}$ (å), $\bar{g}\bar{a}$ (gå), som bör ha haft ungefär samma uttal som i tyska *fahren* (fara), har skridit till *å*, medan $\bar{o}$ i t.ex. *dōttir* (dotter) med ett $\bar{o}$ som i nysvenska *sova*, har skridit till slutet $\bar{o}$, och $\bar{u}$ i t.ex. *hus* har fått ett särskilt slutet uttal.

De korta vokalerna *i*, *y* och *u* antog ett öppnare uttal: *e*, *ö* och med avseende på *u* ett uttal som ligger mellan *å* och *ö*: t.ex. *skip* — *skepp*, *vidh* — *ved*, *vika* — *vecka*, *liva* — *leva*, *sumar* — *sommar*.

I svagt betonade mellanstavelser eller i ordslut kunde vokaler försvagas eller helt falla bort: t.ex. *Svea-rike* — *Sverige*, *kunungin* — *kungen*.

Svagtonigt *e* framför *m* blev *u* eller *o*: t.ex. *sem* — *som*, *þem* — *þom* (*dom*).

I äldre fornsvenskan hade den från runalfabetet hämtade bokstaven *þ* varit tecken för både tonande och tonlös frikativa. Själva bokstaven försvinner ungefär vid tiden för den yngre fornsvenska periodens inträde och man skriver *th* i början av ord, annars *dh*. Den tonlösa frikativan bortläggs under äldre fornsvenska perioden och rent *t* kommer i stället.

Däremot bibehölls den tonande frikativan *dh* och övergick till rent *d* först under nysvensk tid.

Svagtonigt *k* blev *gh*: t.ex. *Sverike* — *Sverighe*, *iak* — *iagh*, *taka* — *tagha*. Även *t* blev i obetonad ställning försvagat. Av *mykit* blev *mykidh* och bestämda artikeln hos neutrala substantiv utvecklades på samma sätt: av *husit* blev *husedh*. I fortsättningen föll den försvagade konsonanten bort: *husedh* — *huse*.

Assimilation av *mb* har givit *lamm*, *kam*, *dimma* m.fl. av *lamb*, *kamb* och *dimba*.

Av genomgripande betydelse för uttalet var förändringar av stavelse-längden. Under yngre fornsvensk tid, närmast under 1400-talet, försvann två stavelsetyper, nämligen den korta stavelsen (kort vokal följd av kort konsonant) och den överlånga (lång vokal följd av lång konsonant).

I ord med förbindelsen kort vokal och kort konsonant förlängdes nu antingen vokalen eller konsonanten. Korta *a* och *ä* förlängdes: av *dagh* och *gata* blev *dāg* och *gāta*, av *vægh* och *læsa* blev *væg* och *læsa*. Undantag utgör förbindelserna *am* och *äm*: adjektiven *lam*, *tam* och *kram* uttalas *lamm*, *tamm* och *kramm*.

De återstående vokalerna *i*, *y*, *u*, *o* och *ö* förlängdes i regel i götamål och sydligare sveamål. I sveamålen i övrigt förlängdes däremot konsonanten, om den var *k*, *p*, *t* eller *s*, ibland också *r*, men vokalen förblev kort.

I nuvarande skriftspråk, som väsentligen har fått sin prägel av sveamål, finns flera "götiska" former: t.ex. *spår* och *veta*.

Den överlånga stavelsen, såsom i fornsvenska *dōttir*, *nātt*, adj. *rætter*, ersattes av antingen kort vokal och lång konsonant eller motsatsen, lång vokal och kort konsonant.

I förbindelsen lång vokal och *m* förkortades vokalen och förlängdes *m*: t.ex. *tīme* — *timme*, *hēma* — *hemma*.

1.2.3 Grammatik

I ordböjningen inträffade stora förändringar under den yngre fornsvenska tiden. Formsyste-met förenklades. Det tar sig för substantivets del till en början ut så att nominativ och akkusativ sammanfaller hos starka

maskuliner i både obestämd och bestämd form: *dagh(in)* och *konung(in)* blir både subjekts- och objektsform. Svaga maskuliner och även svaga femininer upprätthåller dock skillnaden: t.ex. nom. *vika*, ack. *vikū*. I pluraländelserna *-ar* och *-ir* hade *r* fallit på många håll redan under äldre fornsvensk tid. Därigenom föll nominativ och ackusativ samman i t.ex. *dagha* och *vini* (vänner). *R*-bortfallet var väsentligen götiskt, framträdde särskilt i Vadstenahandskrifter. Då riksspråket har nu *r* beror det på inflytande från Mälardalsspråket. Även i bestämda formen av femininer börjar ackusativformen försvinna: *handina* och *vikuna* blir *handin* och *vikan*.

Genitivändelsen *s* breder ut sig också till substantiv som tidigare hade haft andra genitivändelser, också till svaga maskuliner: *fadhurs*, *riddaris*. På 1400-talet blir *s* vanligt också hos feminina substantiv: *drottnings*, *asninnas*. Mot slutet av perioden finner man former som *hærras* (med *s* lagt till den gamla ändelsen i genitiv plural) och *sønens* (med *s* lagt till ändelsen i nominativ plural).

Dativen försvinner mer och mer, ersätts av ackusativ. Prepositioner och verb som förr styrde dativ styr nu ackusativ. Men man observerar att den bestämda dativformen hävdar sig längre.

En ny substantivklass uppkommer. Neutrala substantiv som slutar på vokal, t.ex. *bo*, *dike*, får i obestämd plural tillägg av *-n*: *bon*, *diken*.

För adjektivets del börjar kongruensböjningen svikta. Då det i äldre fornsvenska kunde heta i genitiv maskulinum *ens godhs mans* och i dativ *enom godhom manne* hette det nu *en godh mans* och *en godh man*, och av genitiv femininum *enna godhra konu* och ackusativ *ena langa færðh* blev nu *en godh kvinnas* och *en lang færðh*. I plural vidmakthölls skillnaden mellan genus: *godhe mæn*, *godha kvinnor*, *godh barn*.

En ny svag verbklass uppkommer. Den omfattar enstaviga verb som slutar på vokal: *sa*, *ske*, *bo*, *tro*, *fly*, *strö*, som nu i preteritum får *-dde*: *bo* — *bodde* — *bott* mot äldre fornsvenska *bōa* — *bōpe* — *bōt*.

1.2.4 Ordbildning

Det starka inflödet av tyska lånord fick konsekvenser för ordbildningen. Lågtyska förstavelser och avledningsändelser kunde läggas till svenska

ordstammar för att bilda substantiv, adjektiv och verb efter mönster av lånorden, som ibland bildade stora mönstergrupper.

Tyska förstavelser som blev produktiva var *be-*, *bi-*, *for-* (*før-*) och *unt-*, t.ex. i ord som *bebodha*, *bevisning* och *betala*, *bilægga*, *fordærva*, *untkomma*. Verb med förstavelserna *er-* finns det några exempel på, t.ex. *erhalda*, men flertalet tillhör nästa period.

Bland avledningsändelser kan nämnas de fyra *-het*, *eri*, *-else* och *-ande*, som bildade abstrakta substantiv.

För personbeteckningar fick svenska med medellågtyska lånord de feminina avledningsändelserna *-(er)ska* och *-inna* och den maskulina *-när*.

1.2.5 Ordförråd

Flera ord blir — väsentligen på grund av konkurrens från inlånade synonyma uttryck — föråldrade eller lever kvar bara i dialekterna. Det gäller t.ex. *lever* (bröd), *løgh* (bad), *øpa* (ropa), *mior* (smal), *undirstanda* (begripa, förstå), *van* (hopp), *ramn* (korp), *nima* (lära), *kænnisven* (lärjunge), *fløghia* (hoppa), *baghar* (genast), *bæver* (smak, lukt), *æ* (alltid), *miok* (mycket), *somi* (ära).

Konkurrensen mellan synonymerna, främmande eller inhemska, kan också få till följd att betydelsen specialiseras eller på annat sätt förändras. *Læsa* i betydelsen "samla, plocka" försvinner. *Siupa* som transitivt verb (bereda genom kokning) börjar ersättas av lånordet *koka* och *kona* av *qvinna* — i samband därmed börjar *kona* brukas i nedsättande betydelse.

Inflödet av tyska lånord fortsätter med ökad styrka. Att hänföra de enskilda ordens första uppträdande till äldre eller yngre fornsvenska är emellertid en vansklig sak. Man får räkna med att ett ord kan ha funnits till långt innan det kommit i handskrift. Däremot kan man ange det litterära dokument i vilket ett ord veterligen först uppträder. I yngre fornsvenska texter förekommer bl.a. följande ord tidigast: *bevara*, *bevisa*, *betala*, *begava* (giva), *bedrøva*, *beqvæmer*, *fordel*, *kamare* (kammare), *skikka*, *spazera*, *behof*, *klen*, *koka*, *smaka*, *straffa*, *vandra*, *hantera* (vidröra), *grover*, *rænta*, *skuldra*, *untkoma*, *korper*, *skøn*, *berætta*, *forsøkia*,

tolker, behagha, punger, fækta, tukt, forbarma, rokker, forværuva, begæra, slot, forfæra, begynna, krantz, soker (socker), sakta, filter (ylleduk, filt), tvist, beskærma, førtørna, førsona, læriunge, støvel, skomakare, frokoster, metvorst, arbeyde och arbeta, schræddare, skynka (skinka).

Dessa exempel ger bara en antydning om det lånade ordförrådets räckvidd. Det är naturligt att det i första hand har berört stadförhållanden, stadsorganisation och stadsnäringar, handel och hantverk. En betydande del utgör också det hoviska umgängets ord, däri inbegripet titlar. Riddarväsendet förde med sig många termer, som till en del ännu lever kvar.

En hel del högfrekventa ord vittnar i sin mån om hur djupt det tyska inflytandet nått. Från lågtyska kommer bl.a. följande ord: hjälpverben *bliva* och *måste*, *gå* och *stå*, adv. *dock*, *föga* och *ju*, konj. *men*, pronomina *sådan*, *hurudan*, adj. *möjlig* och *tämlig*.

1.2.6 Texter för analys

Ur Engelbrektsvisan

Friiheet ær thæt bæzta ting,
thær søkias kan all wærlidin vm kring,
thæn, friiheet kan wæl bæra,
Wilt thw wara tik siælfuir hull,
tw ælska friiheet meer æn gull,
thy friiheet følghir æra, . . .
Haffuir tw friiheet j thinne hand,
tw lyk wæl til oc bint om band,
thy friiheet liknas widh en falka,
at hwo, som friiheet giffuir vpp,
han skulle taghas widh sin twpp,
oc sætias j bland skalka.

Pergamentsbrev den 14 jan. 1401 om försäljning av egendom

Fore alle men thetta breff høra eller see, bekennis iec Erengisll Jepsson a wapn, thet iec laghlica salt hawer minom elskeligha frenda Jon Thørkilson, som kallas Mwnstark, thetta mit epterscreffna godz, som liggir i Flunnahæradh i Fors, som kallas Høghagardhen oc annat i Blaxstorp i samma sokn, for sex pund mæssing, oc ena sylffskeedh om fyra lodh, hulka pængar iec kennis mik hawa op boret oc til nøgis æro betaladha. Thy affhændir iec mik forscreffna godz fran mik ok minom arffwom oc til egnar for:da Jon Tørkilson oc hans arffwom til æwerdhelico egho for thy thet war hans gambla odhil forenne. Till mere visso oc stadhfæstelse her om bedhis iech ærligha oc welborna manna incigle, som ær hærra Gøstaff Magnusson riddare ok lagman i Westergötland, Aruidh Jønisson a wapn oc hæradzhøffdinge i Aashæradh, Pelle Pædherson hæradzhøffdinge i Ballabygd, oc Thord Skøtta i Ødhestadhum meth mino egno hængiande for thetta breff. Screwat i Scara, arom epter Gudz byrd, Thwsanda fyra hundradha oc oppa første daghen nest epter tiwgnnda dagh jula.

Ett brev från Hemming Gadh den 15 dec. 1503

Togh thet är än nw tidz nogh ffa thidendhe the idhers herredöme ey mykith glädhia kwnno/ thet mik leth är aff alla hiertha/ i torsdagx tha ij war slagith harth widh iij tha sieladis war käre herre ffadher gudh hans siell nadhe/ och all gudhz helgon i hymerike/ sa haffwer jach nw giffwith mik til wägs medh honum och will wara hoss idher pa Manedag eller tisdagh/ ath ower wega medh idher hwath her fore tagas skall/ lasse Birgeson haffwer jach fförth i hans klädhe/ medh kädhe/ ringa/ och gulspan/ i en fortäkth slädha/ och likith haffwer jach latith sla /i blandh ene x eller xij bugxskin och andhra hudher/ och en köpman förer slädhan i köpskaps wiis/ hans eghin werdh Bifogothin i jöneköpwngh/ sa inghen kan merkath.

Kapitel 2

Nysvenska

2.1 Äldre nysvenska (1526–1732)

2.1.1 Bibelsvenska

Liksom införandet av de latinska bokstäverna betecknade begynnelsen av den egentliga fornsvenska perioden i svenska språkets historia, så betecknar boktryckets inträde begynnelsen av den nysvenska tiden. 1495 trycktes den första boken på svenska språket, ett verk av den franske teologen Joh. Gerson, som i svensk översättning fick titeln “Aff dyäfwlsens frästelse”.

De från alla synpunkter viktigaste tryckta arbetena från 1500-talets början är bibelöversättningarna, först Nya Testamentet 1526 och därefter hela bibeln, Gustav Vasas bibel 1540–1541. De två har haft en genomgripande betydelse för det svenska skriftspråkets reglering och stabilisering.

Bibeltrycken, framför allt Gustav Vasas bibel, røjde upp i den snåriga och oregelbundna ortografi som hade kännetecknat den senare medeltidens skrift. Det var ju också en naturlig sak att man kände ett större ansvar för stavningen och i det hela språkformen i ett arbete som nu med den nya boktryckerikonsten på en gång kunde framställas i ett stort antal exemplar.

2.1.2 Ortografi och uttal

Under den här perioden råder i allmänhet en ortografisk oreda. Samma ord kunde stavas på många olika sätt i olika källor.

Sj- och *tj-*ljuden utvecklar sig under denna period.

Förmjukningen av *g* framför främre vokal och förmjukningen av *k* i samma ställning pågår.

Till den nysvenska perioden hör bortfallet av den första konsonanten i förbindelserna *hj*, *hv*, *dj* och *lj*.

2.1.3 Grammatik

Man observerar att verb som *dö*, *hinna* och *knyta* vanligen böjs svagt: t.ex. pret. *döde*, *dödde*, *hinte*, *hinde*, *hindhe*.

Verb som nu vanligen böjs som *kasta*, *kastade* har i många fall ändelserna *-te*, *-t*: t.ex. *flytte*, *mente*, *lån-te*, *spelte*, *talte*, *tiänte*, *wiste*.

Ändelsen *-te* i preteritum i stället för *-de* möter t.ex. i *befalte*, *begärte*, *fälte*, *stälte*.

Bortfall av *-de* i preteritum av svaga verb av typen *fråga*, *frågade*.

De korta verbformerna *bli*, *dra*, *ha* och *ta* hade ännu inte slagit igenom i skrift.

I preteritum plural ändas både 1 och 3 personen på *-e* — som sannolikt uppstått ur *-o* i svagton: *wi blefwe*, *ginge*, *låge*, *stege*, *di böde*, *bure*, *lupe*, *the toge*, *stoge*, *kåmme*, *droge*, *besåge*, *sätte*. Under yngre nysvensk tid återställdes *-o* i skriftspråket.

Hjälp verbet *skola* hade i presens plural formen *sku*.

Infinitivet och supinet av verbet *måste* försvinner.

Feminina substantiv som *bok*, *dörr*, *hand* och *natt* får den bestämda formen *bokan*, *döran*, *handan* och *natan*.

Man finner många exempel på adjektivändelsen *-er*: t.ex. *saliger*, *döder*, *frisker*, *glader*, *onder*, *rädder*, *sielfwer*, *siuker*, *frånskilder*, *hemrester*, *kiörder*, *skränder*. I litteraturen försvinner *-er* i adjektiven i stort sett med äldre nysvenskan, vid mitten av 1700-talet.

2.1.4 Ordförråd

För den här perioden är typiska många franska ord: t.ex. *affection* (tillgivenhet), *affligerar* (smärtar), *approchera* (nalkas), *avisera* (meddela), *blesserad* (sårad), *brouillerat* (blivit osams), *citation* (stämning till rätten), *mon cær*, *commoditeten* (bekvämligheten), *condition* (skick, tillstånd), *coniungerat* (förenat sig), *continuera* (fortsätta), *curiös* (vetgirig), *divertera* (roa sig), *estimera* (uppskatta), *excuserar* (ursäktar), *excys*, *excus ursäkt*, *exprimera* (uttrycka), *fatigerade* (uttröttade), *fier* (avvisande), *flatterar* (berör angenämt), *fortune* (öde), *intendera* (eftersträva), *jalousie* (avundsjuka), *iudicera* (bedöma), *kontänt* (nöjd), *mal content* (missnöjd), *mariage* (giftermål), *melera sigh i* (blanda sig i), *molesterar* (besvärar), *pardonera* (ursäkta), *particulariteter* (detaljer), *perpetuellement* (ständigt), *persuadera* (tillråda), *plaisir* (nöje), *querel* (gräl), *recit* (redogörelse), *resolverad* (beslutsam), *reuanchera* (göra en motprestation), *salvera sigh* (rädda sig), *spargament* (rykte), *spargeras* (ryktas), *submission* (underkastelse), *subsistance* (underhåll), *suspon* (misstanke).

Även tyska lånord förekommer under 1600-talet med 30-åriga kriget i bakgrunden: t.ex. *argwohn* (misstro), *artigh* (lustig), *braf*, *boden* (budbärare), *enskijlan* (ursäkt), *erhållet* (bevarat), *fläk* (småstad), *förresza* (bortresa), *grada wägen* (raka), *hasenbärger* (ynkrygg), *parti* (mindre truppstyrka), *endskap* (slut).

2.1.5 Texter för analys

Ur Gustav Vasas Bibel

[S. Marci Euangelium.]

Första Capitel.

Thetta är begynnelsen aff Jesu Christi Gudz Sons Euangelio, såsom scriffuit är j Propheterna. Sij, iagh sender min Ängel fram för titt ansichte, hwilken beredha skal tin wägh för tigh. Een ropande röst är j öknenne, Bereder Herrans wägh, görer hans stijghar retta.

Johannes war j öknenne, döpte och predicadhe bätringennes döpelse,

til syndernas förlåtelse. Och til honom gingo vth hela Judeska landet, och the vthaff Jerusalem, och läto sigh alle döpa aff honom j Jordans flodh, och bekende sina synder.

Och Johannes war klädd medh Kamelahäär, och medh en lädhergiordning om sina lender, och ååt graszhoppor och wildhannogh. Och predicadhe och sadhe, En kommer effter migh, som starkare är än iagh, hwilkens skootwenger iagh icke werdigh är at nedherfalla och vplösa. Jagh döper idher medh watn, Men han skal döpa idher medh them helgha Anda. Och thet begaff sigh j the daghar, at Jesus kom vthaff Galileen jfrå Nazareth, och lät sigh döpa aff Johanne j Jordan. Och strax steegh han vp vthu watnet, och sågh himlanar öpnas, och Andan såsom een duffuo nedherkomma offuer honom. Och een röst kom aff himmelen. Tv Äst min käre Son, j hwilkom migh wel behaghar.

Och Anden dreeff honom strax vthi ökna, och han war j öknenne j fyratiyo daghar, och frestadhes aff Satana, och war medh wildiuren. Och Änglanar tiente honom.

Men sedhan Johannes wardt fången, kom Jesus vthi Galileen, och predicadhe Euangelium om Gudz Rike, säyandes, Tjdhnen är fulkompnat, och Gudz Rike är för handenne, Bätren idher, och troor Euangelio.

Hästtjuven Markus (1614)

På för:ne dagh (3 sept. 1614) wartt och een hästetiuff, be:dh Marcus skomakare framhefdh för rette, som tillförendhe hafuer waritt soldatt, vnder Måns Jönssons fänicka, ifrån huilket han hadhe rymbdt och gifuitt sigh sädhan vnder Vplandhz rytterne denne förbe:de Marcus anlagadhes af twenne böndher, den ene be:dh Anders Hindrichsson i Gränby uthj Wallentuna, och dän andra bondhen heet och Andhers i Järfwa i Solna soken, först hadhe han stulit een häst ifrån förbe:de Anders i Gran, den bonden sade sigh aldrih hafue fått igen, vthan tiufuen sadhe sigh hafue samma häst vnderhanstuckitt och bortsålt, sädhan hade denne Markus, opå een frij almenninge wägh icke allenast slagitt dän andre bondhen, för:de Andhers Hindriksson så att han hafuer fallit af hästen, vthan och sädhan bonden affallin blev hadhe han att wara således tillgångitt, att för ett åhr sedhan Phillippi Jacobij tjdh, skole han drage heem till Öfu-

er Jerfwe, då kom denne Markus, / löpandes och icke allenest huggit bondhen i hfuudhet medh een hammer, vthan och röfuedhe hästen ifrån honom, huilket bondhen sadhe, att wara skeet widh wederquarnen, på Norremalm, och där togh han af honom säken som han förde, derföre begäre för:de twenne böndher vthaf retten, att dem motte wederfares hwad lag och rett kunne medhgifue.

Till dett förste bondhens klagemål, swarade Markus att han inthet hade stulit hans häst, vthan beropadhe sigh in på een sin stalbroder be:dh Hindrik Föös, som nu ähr vndher h:k: m:ttz drabante fenicka, och är dragin till Rjysslandh, att han thet gjordt hadhe män hwadh dän andre bondhens wittnesmål tillkommer, där på gaf han denne swaren, att thet woro well flera som så well som han, som på then tidh togo häster på thet sättet, om denne för:de Marcus giorde Måns Smålenge een sådhan-na berettelse, att när han för någre åhr sedhan war såldatt undher een fenicka, då hade han medh två andre som nu hängde äre, rymt sin phana widh Windeström, huilket skedde sedhan såsom han hade upburit både konungens päningar och klädhe. Sedhan kom för rette gårdhfougden på Diursholm, och berettadhe om denne tiufuen, Marcus, att han och hans stalbroder hade drukitt hoos h. Malijn i Geskans gården på Norremalm, och satt een silfskeedh een sölfring och ett sölfspanne i pantt för ööll, någott där effter hafue the både två stulit ifrån fougthen, två wepor och een huit rya, dän de hadhe burit till hustru Anna, i Kokenhusen på för:ne Norre malm, denne för:de rya medh een wepa sadhe tiufuen Marcus att Hindrik Föös skulle hafue tagit sin koos. Om denne Marcus berettade för:de gårdhfougthe, wijdare att han hade stulit af en bondhe i Wärm-döön, en båth och den bortsåltt, såsom och medh thet samma stulit een fierdingh ströming, och någre kakur brödh, huilke tiufue pertzeler, sadhe fougthen, att Hindrik Föösens modher på Norremalm skulle hafue hafft till göme. Där nest blef tiufuen Marcus alfuarligen utaf retten förhollit, at han siälfue sanningen om hans tiufue handhell exprimere och utsäije skulle. Då swarade han medh trätzige ordh, att hwadh hästerne tillkommer, som han både röfuet och stulit hafuer, swarade han som tillförende, att på den tidh war så sädher, och flere andre röfuedhe fulle häster så well som han, men denn ene hesten nekade han till . . .

Sententia.

Hwadh denne Markus skomakare widhkommer, huilkens tiuffue saak, blef i retten vptagen, och effter noga ransakningh vmröstat och afsagtt, att effter han icke allenast hafuer huggitt den ene bondhen i hufuudet medh een hammar, så att bondhen tumbladhe af hestenn, vthan och på een frij almeninge wägh, röfuaat honom hans häst ifrån, dän han aldrih igän fik, såsom och stulit dän andra bondhens häst och hafuer han icke låtidh blifua der widh, vthan och tagit konungens peningar och kläde rymmandes där medh sin koos, och i såå måtto lönt sigh undhan konungens baner . . . vthj lijka motto hafuer och denne Marcus warit medh och stulitt een båth uthj Wermdöön, huilken han sädhan medh sin stalbroder hafuer bortsålt, derföre kunde wä:b gode män som rätten beklädhe icke frije hans lijff, vthan/ fält honom undher thet straff som i thet — 23. capitell vthij edhzöre balken förmäles n: gånge liff för lijff och komme ingen bothum widher ettc: Actum ut supra.

J. Swedberg om Karl XII och svenska språket

Vid en uppvaktning hos kungen 1718, berättar Swedberg, “kommer Konungen at tala med mig om vårt Swenska språk i anledning af mitt Schibboleth, thet Konungen dagliga hade på sitt bord. Warande Hans Majestet mykit öm om språket: och at man borde vndfly alla fremmande ord, tala och skrifwa ren Swenska. Konungen frågar, om the tala Swenska i Franckrike. Jaf sade, nej. Hwi skole tå wi tala, sade Konungen, Fransöska? . . . I thet samma säger Konungen til mig; hwar står thet i Bibelen? Ty fem wekor tilförena, tå jag ther predikade, komme wi til at tala om vårt Swenska språk, vti monga herrars åhöro, frågar mig Konungen, om wi icke kunde behielpa oss med Swenska ord, vtan at bruka fremmanda? Så swarar jag; thet wore wel, om thet kunde komma ther til: ty Swenskan är ordarik. Doch kunne wi icke vndgå, at wi icke vti mykit moste gripa til fremmanda ord. Tå frågar Konungen, om några fremmanda ord finnas i Bibelen? Jag swarar; wi hafwe ther *fundera, materia, musica, disputera* . . . Men när jag sade, at wi hafwe mong ord, them wi intet kunne på god och tydelig Swensko gifwa, såsom curieux, huru wil man gifwa thet? Ambassadeurn, nu mehra Konglig Rådet Gref Sparre stod ther hos, och sade; *nyfiken*. Jag swarar, gamle Ol. Rudbeck war en curieux man, men

nyfiken är han intet. Ty med sitt egit hår, kraga och wija byxor wisar han sig intet wara nyfiken, vtan af then gamla werlden. Si, tå säger Konungen, *omhogens*. Ja, thet låter höra sig, nådigste Herre, och så står ordet nästan i samma mening hos Sirach, thet jag blundande pekade på med fingret, och las vp orden; *En wis man är vti allo thesso omhogens* . . .

Thetta hafwer mig nu i thessa dagar Lagmannen H:r Ulrich Frölich berettadt förwisso wara skedt. Jemwel hwad som följer om *fremmande ord*. Salig Konung Carl then XII befalte bemelte Lagman settia vp en förordning, hwar vti *Civil* och *Criminel* måhl nemdes. Tå säger Konungen; skole wi intet få Swenska ord i stellet? Swarades; thessa äro så wedertagna: wi hafwe mechta ondt effter så lika gellande ord. Tå säger Konungen vtan longt betenckiande; *Twist-* och *Brottmåhl*. Ther wid blef thet ock: som ock nu mehrnde hls wid domstolar brukas.”

2.2 Yngre nysvenska: 1700-talet

1600-talets och det begynnande 1700-talets ortografiska strävanden hade burit frukt i form av en större enhetlighet i stavningen, vilket fick betydelse för den nu alltmer växande tryckta litteraturen. En ny, ledigare prosa avlöser den tunga karolinska. Den tar form med upplysningsmannen Olof von Dahlins moraliska veckotidskrift “Then Swänska Argus”(1732–1734, en överarbetad utgåva 1754). Ett annat epokgörande verk kom från trycket 1736, nämligen “Sweriges Rikes Lag”. Dessa två verk inledde den yngre nysvenska perioden i svenska språkets historia.

2.2.1 Ortografi och uttal

Vi ska närmare betrakta stavningen i 1734 års lag.

Lång vokal kunde antydast genom ett följande *h*, t.ex. *wahror*, *mehn*, *wåhn* (hopp) och *åhr*.

Ålderdomlig är stavningen av *then*, *thet*, *the*, *thes*, *theras*, *them*, *thena*, *thessa*, *thy* och *ther*, *tå*, *tit* och *tädan*.

I övrigt märks *ch* för k-ljud i *acht, hächte, macht, plicht, slächt, doch, och*. Enstaka inskott av *b*, t.ex. *humblegård*. Enkelskriven konsonant i *at, til, up, alt, almän, vilkor, skal, wil* men *sitt*. Skillnad mellan *-et* i participets och adjektivets neutralform och *-it* i supinum iakttas inte. Lagen skriver *belägit, förfallit, gifwit, gångit, egit*.

2.2.2 Grammatik

I ordböjningen märker man flera ålderdomliga drag. Svaga substantiv skiljer i stor utsträckning på subjeks- och objektsform, t.ex. *qwinno* som objekt men *qwinna* som subjekt. På samma sätt *bonde* som subjekt men *bonda* som objekt, i genitiv *bondans*.

Lagen har slutartikeln *-ne* i maskulinum plural om substantivet är subjekt, annars *-na*, t.ex. *then tage arfwingarne*, men *betale äntå til arfwingarna*.

Pronomen *then* är konsekvent genomfört som personligt pronomen om sakord istället för *han, hon*.

Lagen har bara de längre verbformerna *blifwa, blifwer, hafwa, hafwer*.

2.2.3 Ordförråd

Under 1700-talet och särskilt under dess senare hälft är inflödet av franska lånord som starkast. De kom den gången oftast raka vägen, genom personliga kontakter eller genom läsning av fransk litteratur. Franska var dock icke alla dessa ord. Flera var det bara i den meningen att de rent formellt bar fransk prägel; till franskan hade de kommit från andra håll, spanskan, italienskan, arabiskan osv.

En stor del av de franska lånorden från 1700-talet och 1800-talet är att hänföra till högreståndskulturen. Det gäller t.ex. släktskapsbeteckningarna *onkel* och *tant*, det gäller i hög grad för ord som rör heminredning, ord för tyger, kläder och toalettartiklar, mat och dryck, teater, konst och litteratur. Men man fick in även en hel del franska militärtermer och ord med anknytning till affärslivet m.m.

Exempel på byggnads- och heminredningstermer är *alkov, arkad, balustrad, bassäng, berså, buffet, byrå, chiffonjé, corps de logis, divan,*

entreprenör, fåtölj, garderob, gobeläng, hotell, pendyl, salong, schäslong, sekretär, tambur, terrass, trorroar.

Tyger och kläder: *batist, flanell, gala (festdräkt), galosch, kalsonger, kapuschong, korsett, kostym, kravatt, muslin, negligé, paraply, parasoll, rob, sandal, uniform, väst, diadem, frisyra, frisör, garnityr, lorgnett, musch (fluga), nipper, papiljott, plym, toalett, tupé.*

Mat och dryck: *champagne, dessert, glass, kotlett, krokan, legymer, maräng, renklo, rulad, sprit, supé.* I sammanhanget kan nämnas *asjett, butelj, karaff, kastrull, terrin* och *vas.*

Till de många franska teatertermerna hör *aktör och aktris, applådera, debut och debuttera, kuplett, kuliss, loge, marionett, maskerad, operett, pjäs, recett, replik, ridå, roll, scen, sufflera* och *vådevill.* Bland musiktermer kan nämnas *fagott, klarinett, konsert, serenad* och *uvertyr.*

Konsttermer är *byst, fresk, gravyr, karikatyr, kroki, miniatyr, mosaik, perspektiv, relief* och *silhuett.*

Litteratur, press o.d.: *affisch, annons, ballad, biografi, broschyr, bulletin, charad, debatt, dramatik, epik, episod, idyll, ironi, jargong, journalist, kritik, poem, polemik, redaktör, roman, rytm, sarkasm, tirad.*

Franska militära termer är bl.a. *barack, bivack, chock,* substantiven *defensiv* och *offensiv,* *depå, grenadjär, kasern, kår, manöver, marin, order, pionjär, pluton, ponton, remont (häst), revy* och *salut.*

Anknytning till affärslivet och penningväsendet har t.ex. *fabrik* och *fabrikant, direktör, chef, emballage, industri, tariff, tonnage, amortera, billion, endossera.*

Utöver hittills nämnda kan följande mer eller mindre betecknande franska ord nämnas: *aveny, blond, briljant, bukett, chargé d'affaires, charlatan, charm, charmant, desavuera, diplomati, disträ, dupera, ekivok, elegans, elev, energi, fadd, famös, fadäs, fatal, fjär, frivol, fräsch, guvernant, kokett, kotteri, lavemang, lyx, massiv, migrän, modern, nyans, odör, placera, plådera, populär, proper, skandal, souvenir, talang* och *vag (obestämd).*

1700-talets lånord från tyskan tillhör många skiftande områden. Militära termer är *handgemäng, haubits, kadett, stab.*

Bergverkstermer och namn på mineral o.d. är *anrika, basalt, gnejs, granit, harts, kisel, nickel* och *skiffer.*

Verktyg o.d.: *dorn, hylsa, linjal, mejsel, mutter, strigel, stövelknekt.*

Musiktermerna: *dur*, *flygel*, *vals* (kanske över franska valse, ytterst från tyska Walzer) och *valthorn*.

Hantverkstermerna är *betsa* och *nita*.

Ord för kläder m.m.: *frack*, *kattun*, *skärp*.

Djurnamn: *pudelhund*, *vinthund*.

Ord för kroppsdelar m.m.: *snabel*, *stuss* (ända), *tass*, *trumhinna*. I sammanhanget: *puckel* och *skelett*.

I övrigt kan nämnas *avträde*, *avundsvärd* och *beklagansvärd*, *beundra*, *brevställare*, *drivhus*, *dövstum*, *forska*, *fyndig*, *fördom*, *förstulen*, *griller*, *instinkt*, *införliva*, *kappsäck* (översättning av Mantelsäck), *katrinplommon*, *känslösam* (bildat efter ty. empfindsam), *lager* (varu-), *likgiltig*, *lucker*, *motspänstig*, *-mässig* (med Riddaremässig som äldsta kända belägg), *neger*, *papp*, *punktlig*, *revir*, *ritt*, *rotväliska*, *självständig*, *skriftställare*, *skrofler*, *skurk*, *slyngel*, *smuts*, *snaps*, *snitt* (på kläder), *soffa*, *sola-växel*, *stadshus*, *stick* (i kortspel), *stoff*, *strapats* (ytterst av ital. strapazzo), *synpunkt* (översättning av Gesichtspunkt), *taskspelare*, *träsnitt*, *ungefärlig*, *upplysning* (i idéhistorisk betydelse, efter ty. Aufklärung), *urbild*, *vilde*, *vulkan*, översättningslånen *århundrade* och *årtusende* samt *öppenhjärtig*.

Engelskans inflytande på svenskan blir av verkligt stor betydelse först under 1800- och framför allt 1900-talet. Redan under 1600-talet fick vi dock enstaka ord, däribland *tobak* och *ansjovis*, låt vara att bägge närmast torde ha kommit via nederländskan och tyskan.

Av 1700-talets lånord är flertalet observerade först från frihetstiden och framöver. Dit hör en hel del ord för mat och dryck, t.ex. *biffstek*, *kalops*, *kex*, *potatis*, *pudding*, *rostbiff*, *grogg*, *porter*, *portvin*, *punsch* och *sherry*. I sammanhanget kan man nämna *klubb* och *mäss* (officers-). Vidare sjötermerna *brigg*, *dävert*, *kutter*, *logg*, *överhalning* och speltermerna *robbert* och *whist*.

Bland övriga lån kan nämnas *bulldogg*, *jockey*, *mobb*, *mugg*, *mahogny*, *pamflett*, *pläter*, *schagg* och *vadd*.

2.2.4 Texter för analys

Ur “Argus”

Ur N:o XLV (1733)

Mig tyckes, Mina Landzmän, at vårt Svenska Språk, som nu blir så Jemmerligen förachtat, upspäckat, förwänt och wanrycktat, kunde åter snart hinna til sin naturliga Fägring om wi beflitade oss mer derom i vårt dageliga tahl och skriffter, om wi utrensade de onödiga fremmande Ord, som et tokugt prunkande först inplantat, Om vi återtogo de korta meningar, klara begrep och sinrika utlätelser, som detta Grund-Språket äger, hwar på vår gamla Lag, Konunga-Styrelsen och mångfaldiga hamla Skrifter förelägga oss så rena prof, Om skickeligt Folk, som dertil upoffrat sig, gufwo oss goda och tilräckeliga ordaböcker, hwaraf både Fransöskan och flera tungomål hämtat så stora förmåner, Om våra Lärda eller de, som göra sig den mödan, at gagna det allmänna med sina wärk, flitigt skrefwo på ren Svenska, och således banade den enfaldigare vägen, (man lærer lätt kunna räkna de förtreffeliga Wärk, som hittills utkommit på vårt oförfalskade Språk. Jag behöfwer intet berätta til hwad högd Frankrike och Engeland genom detta medlet sedt sina Språk upstiga. Det är nog ändå bekant. Ja, Frankrike har äfwen deraf haft nytta i sin Handel) Om wi, som andra Folkeslag, sågo alla wettenskaper på vårt språk drifwas och läras, Om förnöjelige och uppbyggelige Skrifter på god Svenska bland Folket offta utspriddes, och wi alstrade af oss sielfwa så godt som utlänningarne, Om de ängslige och löijliga långa meningar, som borttaga hela sidor, blad och Ark, ur de allmänna Skrifter utdömdes, och kastades i sielfwa Dumhets-Putten, derifrån de äro tagne, (Sannerligen, om korta Titlar, och korta meningar alltid brukades, den förderfweliga skriföfverflödigheten skulle mycket inskränckas,) om hwar och en i sådane Skriffter fölgde sitt klara begrep, utan at fast-klistra sig wid wahnän, (O du kära Såsom, huru ofta hielper du en Stympare at begynna sin skrifwelse &c.?) Om Språket intet twingades mot sitt Oskyldiga lynne med oäkta ord til wämieliga wridningar, (til ex: Mån Swänkan kännes wid en sådan Svenska? . . . för-an-stal-tan-des han eftersåsom Saksens erkläckelige beschaffen- och tillbehörighet erfordrar . . . Så är mäst alt ihop. Härlig

Swänska!) Änteligen, Om hwar och en Svensk förstodo Svenska Språket af grund; så skulle vårt liufwa Foster-måhl få sin tilbörliga wördnad.

Jag wet intet hwad rasande Dårskap hindrar oss derifrån: Språket är i sig sielf intet hårt som Tyskan, intet hopplåckat som Engelskan, intet upblåst som Spanskan, intet wekligt som Italienskan, intet obändigt som Pålskan, intet wildt som Ryskan, intet bråkande som Danskan etc. Det är Lent och likwäl Starkt, Rent och likwäl Rikt, Enfaldigt och likwäl Högt, Tappert och likwäl Läckert. Det är beqkvämt och liufigt til skaldekonst och obunden Skrifart, til Sång och Tahl, Til Historier och Romaner, til alwarsamt och lustigt, til Kyrkor och Skådo-Spel, til Predikningar och Argus. Intet mer fattas, än at wi det aga och upodla; Men oaktadt alt detta, will man hellre tala och skrifwa utländska, blott därför at det är utländsk.

Ur 1734 års lag

Ur Ärfda balk

I. Cap. Om arf i gemen, och huru ätt räknas skal.

1. §. Nu skal arf skiftas efter man eller qwinno; gånge tå bröstarfvingar til, och the från, som äro til rygga eller å sidone i ätten. Bröstarfvingar äro the, som födas framåt i slächten, såsom son och dotter och theas barn. Til rygga i ätten äro föräldrar och förfäder. Sidoarfvingar äro the, som å en sida, eller å båda, med then döda utaf en stamm komne äro, såsom broder och syster, eller theas afkomma.

VI. Cap. At then ej ärfwa må, som annan dräper.

1. §. Ej må någon arf taga efter then, som han med wilja dräpit, utan ware han och alle therifrån skilde, som genom honom kunde komma at ärfwa.

4. §. Nu sker dråp med wåda; tå hafwe ingenthera förbrutit sin rätt.

Ur Jorda balk

I. Cap. Om laga fång å jord, hus och grund, å landet, och i staden.

1. §. These äro laga fång, therigenom man jord, hus och grund, å landet och i staden, förwärfwa må: ett är arf, om lagliga ärfdt är; annat är skifte, om lagliga skift är; tridie är kiöp, om lagliga kiöpt är; fierde är gåfwa, om lagliga gifwit är; femte är pant, om then lagliga pantsatt och

förstånden är: alt efter som i thenna lagok skrifwit står. Lagligt stände, olagligt återgånge.

2. §. Kiöp, skifte och gåfwa skola skrifteliga ske med twägga manna witne, och the wilkor theri sättas, hwar å samma kiöp, skifte, eller gåfwa sig grundar, och sedan lagföljas å then ort, ther hwarthera är belägit, som framdeles skils.

XV. Cap. Om urminnes häfd.

1. §. Thet är urminnes häfd: ther man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid oqwald och ohindrad besuttit, nyttiadt och brukadt hafwer, at ingen minnes, eller af sanna sago wet, huru hans förfäder, eller fångamän först thertil komne äro.

2.3 Yngre nysvenska: 1800-talet

2.3.1 Ortografi och uttal

År 1801 gav Svenska akademien genom Carl Gustaf Leopold ut en stavningslära. Den följdes utan väsentliga avvikelser under större delen av 1800-talet.

Det är väsentligen i följande fall som Leopolds stavning skiljer sig från vår i dag: han hade *hv* i *hvar* m.fl., *f* och *fv* som tecken för v-ljud i *af*, *hafva* o.d. och *dt* i *gjordt*, *rödt* o.d. Han skrev *qv* i stället för *kv*, t.ex. *beqvämligen*. Vidare hade han *e*-skrivning i ett stort antal ord, t.ex. *der* med sammansättningarna *deraf*, *derföre*, *derifrån* m.fl., *begge*, *hielte*, *hierta*, *jemväl*, *lemna*, *nemligen*, *sjelf*, *temmeligen*, *tjena*, *vertemot* m.fl. Han skrev *slägt* och *viktig*, *emedlertid* och *sednare*, *sistnämde*, *dömma* men *dom*, *vettenskap* och *vettgirighet*, de två senare därför att de enligt honom uttalades så. Han skrev *har ställt* men *är ställdt* (för att undvika fyra konsonanter i följd).

Den för sin tid verkligt radikala anpassningen av de främmande orden och då främst den tidens modeord, de franska, innebar främst att franskt *c* i de fall då det uttalades som *k* byttes ut mot *k*, t.ex. i *kaffe*, *karakter*, *kapiten*, *kasern*, *kavaljer*, *klass*, *koncert*, *konselj*, *kopia*, *korporal*, *korrespondans*, *kredit*, *kriminal-*, *kurage*, *kurtage*.

Stumt *-e* uteslöts vanligen, t.ex. *princip, maxim, not*. Franskt *-que* byttes ut mot *-k*, t.ex. *fabrik, bank, risk*, och *-ce* byttes ut mot *-s*, t.ex. *balans, excellens, existens*.

Franskt *ll* blev *lj*, t.ex. *biljett, briljant, familj*; märk även *butelj, fåtölj, konselj*. *Ch* byttes ut mot det tyska *sch* i slutet av ord, t.ex. *affisch, depesch, kornisch, marsch, mustasch, nisch*; däremot *manchett, retuchera*.

Franskt *ai* blev *ä* eller *e*, t.ex. *affär, migrän, porträtt, suverän, kapiten, reson*, och *eu* blev *ö*, t.ex. *adjö, aktör möbel*.

Franskt *ou* blev *u*, t.ex. *jurnal, kusin, kuvert, kurage, supé, uvertur*. I vissa fall blev franskt *u* utbytt mot *y*, nämligen om det uttalet hade blivit allmänt, t.ex. *byrå, plym, staty*. Däremot ändrade Leopold inte franskt *u* om ett bokstavsensligt uttal förekom vid sidan av uttal med *y*, t.ex. *attitud, blessur, bust, debutt* och *debutera, disput, frisur, garnitur, gravur, konfus, kostum, nuans, surtut, tortur* och *volum*.

De franska beteckningarna för *sj*-ljud ändrades i allmänhet inte, t.ex. *choklad, charm, chäs, jurnal, geni, kurage, kollation, kommission*. *Amang* (älskare) och *talang* blev anpassade men inte *balkon* och *medaljon*, ej heller *fason*.

När Svenska akademiens ordlista (SAOL) 1874 kom ut i sin första utgåva innehöll den med avseende på de rent svenska orden bara några smärre avvikelser från 1801 års stavning. Först den sjätte utgåvan (1889) införde några väsentliga ändringar. *E* byttes ut mot *ä* i flera ord, t.ex. *här, jämn*, och skrivningen *kv* infördes vid sidan av *qv*, men först i utgåvan 1900 blev *kv* obligatoriskt.

Här kan inskjutas en anmärkning om bokstaven *w*. Den hörde framför allt till frakturstilen, som användes vid sidan av antikvan långt in på 1800-talet, ja viss religiös litteratur trycktes ännu in på 1900-talet med fraktur. I officiellt tryck, t.ex. i Svensk författningssamling, avlöstes frakturen av antikvan med ingången av år 1876 och därvid ersattes *w* med *v*. Samtidigt inskränktes då också bruket av stor begynnelsebokstav. Man skrev t.ex. *Stockholms slott* (förut *Slott*) och månadernas namn började skrivas med liten begynnelsebokstav.

2.3.2 Grammatik

Grammatik under 1800-talet visar i det hela stor överensstämmelse med nusvenskan. Några avvikande enskildigheter skall här påpekas.

Nummer och *regel* hade pluralerna *numror* och *reglor*. *Färger* och *gränser* hade alternativen *färgor* och *gränSOR*. Många neutrer hade vid sidan av ändelselös plural former på *-er*, t.ex. *diplomer*, *förråder*, *kapitaler*, *magasiner*, *sällskaper*. Andra hade vid sidan av plural på *-n* former på *-r*, t.ex. *fängelser*, *regementen*, *ärenden*.

Plural på *-er* hade många latinska och grekiska ord som t.ex. *areer* (sing. *area*), *firmer* (firma, neutr.), *glorier* (gloria, strålkran), *kolleger* (kollega, kolleg), *prismer* (prisma, neutr. prism), *skaler* (skala), *schemer* (schema, neutr.), *temer* (tema, neutr.).

Hammare, *kammare* och *nafvare* hade pluralerna *hamrar*, *kamrar* och *nafrar*, *bägare* och *källare* både *bägrar*, *källrar* och oförändrad form. *Hufvud* hette i plural antingen *hufvud* eller *hufvuden*, det senare ibland sammandraget till *hufvun* eller *hufven*. I bestämd form: *hufvudena*, *hufvuna* eller *hufvena*.

Fördelningen av de svaga maskulinerna på *e*-ord (*tanke*) och *a*-ord (*tanka*) är språkgeografiskt betingad, men har också bestämts av betydelsen och stilen. I skriftspråket hade, i huvudsak redan på 1700-talet, stadgat sig varianterna *ande* — *anda*, *flotte* — *flotta*, *grädde* — *grädda*, *hake* — *haka*, *make* — *maka*, *mosse* — *mossa*, *råge* — *råga*, *timme* — *timme*, *ände* — *ända*. I samband med fixeringen av *a*-formen i singular hade flera av orden övergått till annan deklination: *flottor*, *hakor*, *hjärnor*, *kärnor*, *lågor*, *makor*, *mossor*, *skaror*, *skolor*, *skuggor*, *ändor*.

I bestämd form får ord på *-el*, *-er*, *-or* normalt tillägg av *-n*, t.ex. *spegeln*, *åkern*, *professorn*, de på *-er* kan dock även få formen *hedren*, *fadren*, *vintren*. Det hette både *herrarne*, *fäderne* och *herrarna*, *fäderna*, vilken senare form var den vanliga i dagligt tal. Vissa ord på *-are* fick för tydlighetens skull oregelbundna bestämda pluraler, t.ex. *fiskrarne* eller *fiskrarna*, *domrarne* eller *domrarna* och *murarena*.

Vissa verb av 1. svaga konjugationen kunde fortfarande få ändelsen *-te* i preteritum, t.ex. *delte*, *tjente*, *viste*, *talte*, *skapte*, *förmante*, *förlikte*.

Man kunde alltjämt alternativt skriva *vi vänte*, *vi finne* eller *vi vänta*,

vi finna.

Qväfva och *kräfva* hade som preteritumformer antingen *qväfde* eller *qvafde*, *kräfde* eller *krafde*, *vänja* böjdes i presens *vänjer*, i preteritum *vände* eller *vande*. Preteritum av *dö* var *dog* eller *dödde*.

Starka verb:

hjelpa — *halp* — *hulpo* — *hulpit* äv. *hjelppte*, *hjelppt*

stjelpa — *stalp* — *stulpo* — *stulpit* (intransitivt), *stjelppte* — *stjelppt* (transitivt eller intransitivt)

bjuda — *bjöd* — *bjudit*, äv. *böd* — *budit*

sjunga — *sjöng* — *sjungit* äv. *söng* — *sungit*

sjunka — *sjönk* — *sjunkit*, äv. *sönk* — *sunkit*

sjuda — *sjöd* — *sjudit*, äv. *sudit*

nypa — *nöp* — *nupit*, äv. *nypte* — *nypt*

dräpa — *drap* — *dråpo* — *dräpit*, äv. *dräfte* — *dräpt*

vräka — *vrok* — *vrakit*, äv. *vräkt*

väga — *vog* — *vägit*, äv. *vägde* — *vägt*

skina — *sken* — *skinit*, äv. *skinte* — *skint*

smyga — *smög* — *smugit*, äv. *smygde* — *smygt*.

2.3.3 Ordförråd

Antalet tyska lånord som tillfördes svenska under 1800-talet är stort. På grund av båda språks nära släktskap bär emellertid massor av dessa ord ingen ursprungsbeteckning. De har lätt kunnat anpassas. I mycket stor utsträckning rör det sig om översättningslån av typen *stormakt* (ty. *Grossmacht*), *ståndpunkt* (Standpunkt), (tidnings)*anka* (Ente) och *utlandet* (Ausland). Några sådana men långt ifrån alla tas med i den följande uppräkningslistan.

Ord som har med samfärdsel att göra är *droska*, *snälltåg*, *telefon*, *viadukt*, *fotsack* och *hundsfott* (baksits på släde).

Mat och dryck, kläder och tyger: *giffel*, *pilsner*, *bonjour*, *damast*, *plysch*.

Djur och växter: *hamster*, *kummel*, *pudel*, *spets*, *tax*, *raps*, *stickling*, *tomat*.

Terrängförhållanden: *horst*, *lavin*, *morän*.

Boktryckartermer: *borgis, kast*.

Personbeteckningar: *bondfångare, falskmyntare, filister, homeopat, klasiker, nihilist, pajas, stamgäst*.

Tekniska termer av olika slag: *bestick, gering* (snickeri), *mausergevär, muta in* (om gruva), *platta, puts* (byggnadsterm), *skrota, slits, spröjs* (smalt stycke av trä mellan två glasrutor), *stans*.

Konst: *målerisk, staffage, staffli*.

I övrigt kan nämnas: *askes, avsiktlig, ta avstånd från, beaktansvärd, behjärtansvärd, betona, beväring, blaserad, dunkel, egennamn, fack, fiffig, flau, fortleva, försena, försumpa* (i bildlig betydelse), *förvånansvärd, galghumor, gedigen, geschäft, hunsa, jubel, kallblodig, kast* (stånd, klass), *krasch, kravall, kähphäst, mejeri, mynna, nödlögn, prigsiva, prygel, referat, rutscha, röd* (som politisk term, ytterst av franska *rouge*), *skimmer, snirkel, snitseljakt, sprudla, sträck* (jaktterm), *tidsanda, tidsenlig, trampolin, travestera, uppfatta* (i modern betydelse), *utställning, vad* (ben), *vemod, vilde* (politik), *virrvarr, vits* (i modern betydelse), *vågstycke, årtionde*.

Särskilt under första hälften av 1800-talet var det franska inflytandet alltså starkt och lånorden representerar ett stort antal områden. Till de mest representerade hör kläder, tyger, toalettillbehör o.d. med ord som *ami, barege, binokel, monokel, blus, bottin, brosch, chiffong, dekolleterad, glacé-handskar, kretonn, kräpp, mamelucker, paletå, pantalonger, pincené, plissé, rosett, rysch, tyll, volang*. I sammanhanget kan man nämna *budoar*.

Fransk kokkonst har gett oss bl.a. *chateaubriand, filé, färs, omelett, pralin, puré, tomat*. I sammanhanget kan nämnas *charkuteri, gurmmand, gurmé* och *restaurang* samt *absint* och *buké*.

Heminredningstermer är *atenienn, döbattanger, entré* (förstuga), *estrad, (natt)kommod, lavoar, markis, persienn, portiär* (dörrförhänge), *puff* (soffa), *vestibul*.

Gatutermer är *bulevard, chaussé* och *esplanad*.

Under trafik faller *automobil, charabang, sufflett* och *velociped*, under affärsliv *baisse, butik* och *räntekupong*.

Till politik, diplomati o.d. hänför sig *attaché, byråkrat* och *byråkrati, diplomat, liberalism, radikal, social* och *socialism*.

Till teatern hör *ensemble, foajé, parkett, ramp, refräng, repertoar, soaré* och *varieté*.

Litterära termer är *följetong, kåsera* och *kåseri* samt *nekrolog*.

Vidare kan nämnas namn på danser: *angläs, kotiljong* och *polonäs*, speltermerna *patiens, tabelras* och *talong*, musiktermerna *baryton*, och etyd, växtnamnen *eternell* och *pensé*, sjukdomsnamnen *anemi* och *difteri*; i sammanhanget *massage* och *morfin*.

I övrigt kan nämnas *aplomb, apportera* (om hund), *barriär, bohem, brikett, brysk, cedilj, chans, chauvinism, cigarrett, damejeanne, dementera, demimonde, dignitär, distingerad, doktrinär, echaufferad, emancipation, emblem, estrad, etapp, exalterad, flanera, fraternisera, fysiljera, gamäng, gentil, guide* (i betydelsen resehandbok), *kafé, klick* (kotteri), *kontur, menageri, miljö, molekyl, morän, optimist* och *optimism, perrong, pincett, plomb* (tandvård), *portier, portmonnä, projektil, pryd, ramponerad, ravin, reklam, rendera, renons, rentier, rué, sejour, skabrös, skär* (köttröd), *sond, spaljé, sulfit, tars* (på fåglar), *tiraljör, toujours, turbin, turné, utopi* och *vinjett*.

Under senare delen av 1800-talet försvann många franska ord ur konversationsspråket i högreståndskretsar, t.ex. *admirabel, agreabel, echaufferad, exekrabel* (avskyvärd), *fjär, flattera* (smickra), *jalusi* (svartsjuka), *radotera* (prata i vädret), *suffisant* (dryg, självtillräcklig), *superb, surprenera* (överraska), *toujours* (alltid glad o.d.) och *ämabel*.

Under senare del av 1800-talet är inlåningen av engelska ord allt livligare. Man observerar bl.a. järnvägs- och andra trafiktermer, t.ex. *bicykel*, som sedan kortades till *cykel*, *doggart, gigg, lokomotiv, sliper, tender, tralla, tunnel, telegram*. Vidare sjötermer som *gunnrum, hiva* och *hyva, klipper* (båt), *pir, rig* och *rigga, skonare, ton* och *vinsch*.

Härtill kommer åtskilliga namn på tyger och klädesplagg: *cheviot, domestik, kalikå, klot, korderoj, madapolam, mollskinn, pläd, rips, shirting, shoddy, smoking* och *ulster*.

Mat och dryck: *biff, hotch-potch, lappskojs, paj, sodavatten, toddy* och *whisky*.

Sport, spel o.d.: *bridge, clown, diabolo, finish, cricket, krocket, rekord, sport, träna* (om häst).

Affärsliv och arbete: *bojkott, check, frihandel, jobb* och *jobba* (som

handelsterm), *jobbare* (som handelsterm), *streck*, *trust*.

Tidningspress och politik: *blåstrumpa*, *inpiskare*, *intervju*, *kommitté*, *konservativ*, *plattform* (som basis för diskussion), *reporter*.

Anhängare av religiösa och andra rörelser: *baptist*, *godtemplare*, *metodist* och *vegetarian*.

Andra viktigare engelska lånord är *banta*, *batong*, *blunder*, *box*, *buffert*, *cyklon*, *dandy*, *detektiv*, *fashionabel*, *fläns* (på rör), *foxterrier*, *gentleman*, *humbug*, *klosett*, *koks*, *komfort*, *linoleum*, *makadam*, *manager*, *paddla*, *pitprops*, *ponny*, *prärie*, *raid*, *slang*, *slum*, *smart*, *snobb*, *tank* (vätskebehållare), *timotej*, *truism* och *turist*.

2.3.4 Texter för analys

Ur August Strindbergs "Röda rummet"

Första kapitlet

Stockholm i fågelperspektiv

Det var en afton i början av maj. Den lilla trädgården på Mosebacke hade ännu icke blivit öppnad för allmänheten och rabatterna voro ej uppgrävda; snödropparne hade arbetat sig upp genom fjolårets lövsamlingar och höllo just på att sluta sin korta verksamhet för att lämna plats åt de ömtåligare saffransblommorna, vilka tagit skydd under ett ofruktsamt päronträd; syrenerna väntade på sydlig vind för att få gå i blom, men lindarne bjödo ännu kärleksfilter i sina obrustna knoppar åt bofinkarne, som börjat bygga sina lavklädda bon mellan stam och gren; ännu hade ingen mänskofot trampat sandgångarne sedan sista vinterns snö gått bort och därför levdes ett obesvärat liv därinne av både djur och blommor. Gråsparvarne höllo på att samla upp skräp, som de sedan gömde under takpannorna på navigationsskolans hus; de drogos om spillror av rakethylsor från sista höstfyrverkeriet, de plockade halmen från unga träd som året förut sluppit ur skolan på Rosendal - och allting sågo de! De hittade barège-lappar i bersåer och kunde mellan stickorna på en bänkfot draga fram hårtappar efter hundar, som icke slagits där sedan Josefinadagen i fjor. Där var ett liv och ett kiv.

Men solen stod över Liljeholmen och sköt hela kvastar av strålar mot

öster; de gingo genom rökarna från Bergsund, de ilade fram över Riddarfjärden, klättrade upp till korset på Riddarholmskyrkan, kastade sig över till Tyskans branta tak, lekte med vimplarne på Skeppsbrobåtarna, illuminerade i fönstren på Stora Sjötullen, eklärerade Lidingöskogarna och tonade bort i ett rosenfärgat moln, långt, långt ut i fjärran, där havet ligger. Och därifrån kom vinden, och hon gjorde samma färd tillbaka, genom Vaxholm, förbi fästningen, förbi Sjötulln, utmed Siklaön, gick in bakom Hästholmen och tittade på sommarnöjena; ut igen, fortsatte och kom in i Danviken, blev skrämnd och rusade av utmed södra stranden, kände lukten av kol, tjära och tran, törnade mot Stadsgården, for uppför Mosebacke, in i trädgården och slog emot en vägg. I detsamma öppnades väggen av en piga, som just rivit bort klistringen på innanfönstren; ett förfärligt os av stekflott, ölskvättar, granris och sågspån störtade ut och fördes långt bort av vinden, som nu medan köksan drog in den friska luften genom näsan, passade på att gripa fönstervadden som var beströdd med paljetter och berberisbär och törnrosblad, och började en ringdans utefter gångarna, i vilken snart gråsparvarne och bofinkarne deltog, då de sålunda sågo sina bosättningsbekymmer till stor del undanröjda.

Emellertid fortsatte köksan sitt arbete med innanfönsterna och inom några minuter hade dörren från källarsalen till verandan blivit öppnad och ut i trädgården trädde en ung herre, enkelt men fint klädd. Hans ansikte företedde intet ovanligt, men där låg en sorg och en ofrid i hans blickar, som dock försvunno då han, utkommen från den trånga källarsalen, möttes av den öppna horisonten. Han vände sig mot vindsidan, knäppte upp överrocken och tog några fulla andetag, vilka tycktes lätta hans bröstorg och sinne. Därpå började han vandra fram och åter utmed barriären, som skiljer trädgården från branterna åt sjön.

Långt nere under honom bullrade den nyvaknade staden; ångvinscharne snurrade nere i Stadsgårdshamnen, järnstängerna skramlade i järnvågen, slussvaktarnes pipor visslade, ångbåtarna vid Skeppsbron ångade, Kungsbacksomnibussarna hoppade skallrande fram på den kullriga stenläggningen; stoj och hojt i fiskargången, segel och flaggor som fladdrade ute på strömmen, måsarnes skri, hornsignaler från Skeppsholmen, gevärsrop från Södermalmstorg, arbetshjonens klapprande med träskor-na på Glasbruksgatan, allt gjorde ett intryck av liv och rörlighet, som

tycktes väcka den unge herrns energi, ty nu hade hans ansikte antagit ett uttryck av trots och levnadslust och beslutsamhet och, då han lutade sig över barriären och såg ner på staden under sina fötter, var det som om han betraktade en fiende; hans näsborrar vidgades, hans ögon flammade och han lyfte sin knutna hand, som om han velat utmana den stackars staden eller hota den.

Kapitel 3

Nusvenska

Ett påtagligt drag i språkutvecklingen efter 1900 är det talade riksspråkets frammarsch. Ansatser till ett sådant framträdde redan i slutet av 1600-talet, då genom förvaltningens centralisering och kulturlivets blomstring förutsättningar skapades för ett utjämnat, från mera framträdande dialektdrag fritt språk. Det är främst i städerna som man finner ett sådant språk.

Flykten från landet till städerna är den viktigaste förutsättningen för riksspråkets ökade spridning, dock inte den enda. Samfärdsmedlens utveckling har i det hela lett till en större rörlighet hos befolkningen. Skolundervisningen, obligatorisk sedan 1842, är en annan faktor. Med skolundervisningen har följt en breddad läskunnighet. Med själva läskunnigheten följer att skriftformen får en normerad betydelse för talspråket. Den blir i tveksamma fall, åtminstone i respektfullt tal, utslagsgivande. I all synnerhet blir de nya ord som skolan undan för undan ingiver sina elever i, till sin uttalsform gärna bestämda av lärarens uttal och skriftformen i förening.

Klyftan mellan skriftspråk och talspråk, särskilt mellan de två huvudstilarterna sakprosa och det bildade talspråket, har under 1900-talet blivit utjämnad. Det har skett genom en anpassning från bägge hållen som resulterat i en ledigare prosa och ett mera vårdat talspråk. Här har radion och TV:n utan tvivel spelat en roll, inte bara för uttalet utan också för ordvalet, fraseologin, meningsbyggnaden och stilen, hyfsningen i det offentliga talet. Vissa ofta framträdande personer, inte minst radi-

ons egna “hallåmän”, har utgjort mönster till efterbildning för massor av lyssnare.

3.1 Ortografi och uttal

År 1906 genomfördes den hittills sista stavningsreformen i Sverige. Den innebär att *dt* för t-ljud ändras till *t* eller (enligt regler för konsonant-teckens dubbelskrivning) *tt*; att *f*, *v* och *hv* för v-ljud ändras till *v* med bibehållande av grundformens *v* i böjningsformer framför *t* och *s* utom i ordet *haft*.

Smärre ändringar i stavningen av enskilda ord har vidtagits i nya utgåvor av SAOL. Sålunda införde den åttonde utgåvan (1923) *essä*, äv. *essay*, *enkät*, *rutt* och den nionde utgåvan (1950) alternativstavningarna *aksent*, *vaksin*, *asjett*, *sjackra*, *sjakal*, *sjal*, *häller*, *hällre*, *hälst*, *karaktärisera*, *karaktäristisk*, *modärn* m.fl.

3.2 Grammatik

Predikatsverbets kongruens, frågan om man också i skrift borde slopa de särskilda pluralformerna, aktualiserades under första årtiondet av 1900-talet av unga politiskt och kulturellt radikala författare i anslutning till den språkvetenskapliga åskådning som betraktade talspråket som normerande för skriften. Omkring 1930 vann denna tendens i styrka och på 1940-talet använde så gott som alla verksamma skönlitterära författare bara singularformer av predikats verbet. Så småningom började man använda den förenklade verbböjningen utan särskilda pluralformer av predikatet även i det administrativa språket.

På 1960-talet kan man konstatera också andra fall då sakprosan — däri inbegripet pressens nyhetsmaterial och ledare — anpassat sig till talspråket, såsom vidgat bruk av de korta verbformerna *bli*, *dra*, *ge*, *ha* och *ta* med presensformerna *blir*, *drar*, *ger*, *har* och *tar*. Av de längre infinitiverna är *hava* och *bliva* minst använda. Presensformerna *haver*, *bliver*, *drager*, *giver* och *tager* är föråldrade.

De korta passiva presensformerna *används, bestäms, bryts, döms, finns, görs, krävs* och *sägs* m.fl., som länge tillhört talspråket, till en del också äldre skriftspråk, har i allt större utsträckning trängt ut de längre *användes, bestämmes* osv.

Mera markerade talspråksformer som man inte möter i ren sakprosa, däremot i skönlitteratur och i kåserier och reportage i pressen, är *sa* (sade) och *sas* (sades), *la* (lade), *ska* (skall), *bre* ut sig (breda), *spä* på (späda), *dom* (de och dem), *nån* och *nåt* (någon, något), *sån, sånt* och *såna* (sådan, sådant, sådana), *nånsin* (någonsin), *sen* (sedan) m.fl.

I fråga om ordvalet kan man göra liknande iakttagelser. Man har bl.a. undersökt ordgrupperna *ej, icke* och *inte*; *ock, även* och *också*; *blott, endast* och *bara*. Man såg, inte oväntat, en successivt inträdande dominans för *inte, också* och *bara*. Av de tre orden visade sig *också* ha den största och *bara* den minsta genomslagskraften.

Man kan ytterligare konstatera ett tilltagande bruk av konjunktionerna *fastän* eller den något mera talspråkiga varianten *fast* på bekostnad av *ehuru, eftersom* på bekostnad av *emedan* och *enär* och *för* på bekostnad av *ty*.

3.3 Ordförråd

1900-talet med dess snabba utveckling på alla områden, inte minst inom samfärdseln, har medfört många nya lånord, främmande ord i egentlig mening och mindre uppenbara lånord. De flesta av dem är engelsk-amerikanska lånord.

Till gruppen av ord som har med trafik, transport m.m. att göra hör *astronaut, bridreaktor* (anpassning av breeding reactor), *dumper* (lastvagn som töms genom tippning), *container* (lastbehållare), *hajk* (cykeltur, fotvandring), *helikopter, jeep, jetplan, kofångare* (cow-catcher), *luftkuddefordon* (air cushion vehicle), *motell, oktanvärde* (octane value), *paketresa* (package tour), *plotta* (föra bestick), *radar, radio, (skid)lift, skoter, television, TV, telex, terminal, transfer, transistor, truck*.

Bland ord för kläder, textilier o.d. kan nämnas *bag* (bärsäck), *bikini* (om minimal baddräkt), *blazer, dress, jeans, jumper, nylon, overall, plast,*

rayon, scarf, shorts, trenchcoat.

Livsmedel m.m., t.ex. *broiler* (gödkyckling), *cigarill, fiskpinnar* (fish sticks), *juice, ketchup*; i sammanhanget kan nämnas *bar* (enklare matservering med självbetjäning) jämte sammansättningar som *mjölkbär, snackbar*.

Medicinska termer är t.ex. *antibiotika, insulin, penicilin, polio, psykedelisk* (om narkotika som ger hallucinationer), *stress, vitamin*.

Danstermer är *twostep, onestep, foxtrot, jazz* och *shimmy, jitterbug, rock and roll, twist*. I sammanhanget kan nämnas *musical*.

(overlap).I övrigt: *aktiviteter* (arbeten, verksamhetsgrenar), *ansiktslyftning* (face lifting), *automation, backa upp* (ställa sig bakom), *bestseller, bluff, boyscout, scout, browning, camping, center*, betydelselånet *definitivt inte* (absolut inte), *design(er)* (formgivning, formgivare, äv. som verb formge), *detergent, dopa* (ge stimulans åt kapplöpningshäst), *dumpa* (sälja till underpris), *dumping, eskalera* (upptrappa, trappa upp), *fans* (beundrare av idol), *festival, fight* eller *fajt, film, folder* (vikblad), *foto, fulsnygg* (ugly-pretty), den *fulla* sysselsättningen (the full employment), *följa upp* (follow up), *gag* (lustigt infall), *gangster, globetrotter, groggy, gör-det-själv* (do-it-yourself), *hjärntrust* (brains' trust), *hjärntvätt* (brain-wash), *hobby, huvudvärk, häckla* (avbryta en talare genom att kasta in frågor, heckle), *idiotsäker* (fool-proof el. ty. narrensicher, i sin tur lån från eng.), *informativ, innovation, järnridån* (the iron curtain), *kalla kriget* (the cold war), *kontroversiell* (fråga), *korsord* (cross-word), *krigsansträngning* (war effort), *leva upp till* (live up to), *luftled* (airway), *massmedia, mentalitet* (eventuellt av ty. Mentalitet), *mobbing (mobbing), outsider, party* (bjudning), betydelselånet *patetisk* (gripande), *petrodollar* (oljedollar), *popkonst* (pop art), *PR* (Public Relations), *problembarn* (The Problem Child), *påtryckningsgrupp* (pressure group), *recession* (försämring av konjunkturen), *relaterad till* (ställd i relation till, eng. related), betydelselånet *romans* (förälskelse), *rotenon* (ett fiskgift), *service* (tjänst som företag ger sina kunder), *set, shingel, silo, självbetjäning* (self-service), *slogan, sofistikerad, spektakulär* (sensatiönnell), *spray* och *spraya* (bespruta), *spökskrivare* (ghost-writer), *status* (socialt anseende), *stress, studio, stå för* (ta parti för, kämpa för, stand for), *supporter, svartlista* (blacklist), (en flygare gör ett) *svep* (offensi-

ve, routine sweeps), *svepande* (formuleringar) (sweeping), *säkerhetsrisk* (security risk), *ta över* (ta vid, take over), *tackla* frågorna (ta itu med), *team* (grupp, lag), *tejp* (klisterremsa) och *tejpa*, *teleprinter*, *thinner* (cellulosaförtunning), *thriller* (rysare), *tippa*, *tips*, *trend*, *tuff* (hård), *utklassad* (outclassed), *utspel* (outplay), *utvecklingsland* (development nation), *vamp*, betydelselånet *varna* något att ... (göra uppmärksam på), *veckoslut* (weekend), *välfärdsstaten* (the welfare state), *världen över* (the world over), *(den) världsvid* (jakten att lösa gåtan med MS) (world-wide), *överlappa* (overlap).

För tyskans del har det huvudsakligen varit översättningslån av typen *mindervärdighetskänsla* (Minderwertigkeitsgefühl) och användning av *vänlig* i sammansättningar av typen *hudvänlig tvål*. Särskilt inom teknikens språk finner man massor av exempel på översättningslån från tyskan.

Franska lånord behåller däremot gärna den genuina formen, bortsett från nödtorftig anpassning, t.ex. *aperitif*, *camouflage*, *chaufför*, *entente*, *garage*, *hangar*, *kabaré*, *sabotage*, *sanktion*, *tantiem* (andel i vinst), *vernissage*.

Av danska och norska lånord från 1900-talet kan nämnas *bil*.

Ett finskt lånord från 1920-talet är *sisu* om seghet och uthållighet inom sporten, ett annat är *sauna* om bastu.

Från grönländskan, via danskan, kommer *anorak* och *kajak*.

Slutord

Utvecklingen av svenska språket fortsätter också i våra dagar och kommer att fortsätta i framtiden. Hur ska svenska språket se ut om hundra eller om tusen år? Det finns inga färdiga svar på denna fråga. Ändå kan man försöka nämna några möjliga tendenser:

- Om man sammanfattar de senaste förändringar som har skett i språket kan man sammanfatta dem under begreppet *förenkling*. Denna tendens visar sig på olika nivåer av språksystemet: syntax, morfologi, ordbildning och ordförråd. Men det gäller även kommunikationssätt och verbalt beteende i allmänheten. Man kan tro att utvecklingen i den här riktningen ska fortsätta även i framtiden. Den kan visa sig i användningen av svaga verbformer i stället för starka eller i bruket av förkortade talspråksformer. Man bör ändå påpeka att denna tendens inte är allomfattande och har sina gränser.
- På grund av att engelska får en allt större betydelse i den globaliserade världen uppstår risken att funktionsområde för svenska kan minska. Så har t.ex. engelska redan etablerat sig som språk av vetenskap.
- Ett stort antal invandrare i Sverige har redan bragt nya lånord i svenska. Nu finns det ingen tvivel att invandrare ska påverka svenska språket även i framtiden
- Man kan också förmoda att under inflytande av utbildningen och urbaniseringen kommer dialektala särdrag så småningom att utjämnas.

Källförteckning

1. *Bergman G.* Kortfattad svensk språkhistoria / Gösta Bergman. — Stockholm : Prisma, 1984. — 256 s.
2. *Campbell L.A.* A Glossary of Historical Linguistics / Lyle Campbell, Mauricio J. Mixco. — Edinburgh : Edinburgh Univ. Press, 2007. — 237 p.
3. *Hellquist E* Svensk etymologisk ordbok / Elof Hellquist. — Lund : Gleerups, 1980. — 1484 p.
4. *The Nordic Languages.* An International Handbook of the History of the North Germanic Languages / Ed. by Oskar Bandle (main editor). — Berlin; N.Y. : Walter de Gruyter, 2005. — Vol. 1. — P. 1–1057.
5. *The Nordic Languages.* An International Handbook of the History of the North Germanic Languages / Ed. by Oskar Bandle (main editor). — Berlin; N.Y. : Walter de Gruyter, 2005. — Vol. 2. — P. 1058–2208.
6. *Wessén E.* Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära / Elias Wessén. — Stockholm : Almqvist & Wiksell, 1957. — 231 s.
7. *Вессен Э.* Скандинавские языки / Элиас Вессен. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1949. — 166 с.
8. *Стеблин-Каменский М.И.* История скандинавских языков / М.И. Стеблин-Каменский. — М. — Л. : Изд-во Академии Наук СССР, 1953. — 340 с.

9. *Стеблин-Каменский М.М.* Очерки по диахронической фонологии скандинавских языков / М.И. Стеблин-Каменский. — Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1966. — 146 с.